

Sprawy opactw cysterskich w Rzeczypospolitej i na Śląsku na Kapitułach Generalnych w Cîteaux w XVII i XVIII w.

Wprowadzenie

Cysterska Kapituła Generalna, zgromadzenie opatów, której powstanie datuje się na koniec 2. dekadę XII w., stanowiła najwyższą władzę Zakonu Cysterskiego o kompetencjach ustawodawczych, wykonawczych i sędowniczych¹. Jej rolą było dbanie o zachowanie jedności obyczajów oraz relacji pokoju i miłosierdzia między opactwami, jak i wewnątrz wspólnot, zgodnie z prawem zakonnym, poczynając od *Cartae caritatis*². Kres działalności Kapituły i kasatę Zakonu Cysterskiego we Francji spowodowała rewolucja francuska. W tym pierwszym okresie, prawie siedmiuset lat funkcjonowania, zakon zmagał się z różnymi

¹ Szerzej badania nad cysterską Kapitułą Generalną zostały omówione w mojej monografii: *W europejskiej wspólnocie cysterskiej. Udział cystersów z historycznych ziem polskich w Kapitułach Generalnych w Cîteaux (XII–XVIII w.)*, Kraków 2014 (Cistercium Mater Nostra. Studia et Documenta [dalej: CMN], 2), s. 21–29.

² Najnowsze krytyczne wydanie wszystkich wersji *Cartae caritatis* wraz z bibliografią w: *Narrative and Legislative Texts from Early Cîteaux. Latin Text in Dual Edition with English Translation and Notes*, ed. C. Waddell, Brecht 1999. Zob. też polskie tłumaczenia opracowań P. Zakara, *Początki Zakonu Cysterskiego. Krótkie uwagi na temat badań prowadzonych w latach 1954–1969*, w: *Poznać cystersów. Studia i dokumenty*, oprac. P. Chojnacki, K. Jankosz, M. Starzyński, Kraków 2011, s. 23–61; tenże, *Dzieje prawa konstytucyjnego Zakonu Cysterskiego*, w: tamże, s. 63–93.

wyzwaniami³. Kryzysy w Kościele i wewnątrz zakonu, konflikty zbrojne i epidemie utrudniały komunikację między klasztorami, co wyraźnie wpływało na frekwencję opatów na Kapitułach w Cîteaux⁴ oraz na tematykę kwestii na nich omawianych⁵.

Od XVI w. spotkania opatów cysterskich w Cîteaux stały się coraz bardziej nieregularne⁶. Zgodnie z pierwotnymi założeniami Kapituły Generalne powinny być organizowane co roku, jednak w XVI stuleciu doszło do zaledwie czterdziestu pięciu zgromadzeń opatów, a ostatnie miało miejsce w 1584 r. W 1573 r. wprowadzono zwyczaj rozsyłania przez opata Cîteaux wezwań na Kapitułę Generalną do opatów cysterskich, tak zwanych *indictio*⁷. W 1605 r. Kapituła oficjalnie zrezygnowała z corocznych obrad opatów. Odtąd zebrania miały odbywać się co cztery lata⁸, a od 1667 r., zgodnie z decyzją papieża Aleksandra VII, co trzy lata⁹. W rzeczywistości opaci spotykali się w Cîteaux znacznie rzadziej, nawet co kilkadziesiąt lat, na co znaczący wpływ miały zarówno konflikty militarne, jak i spory wewnątrzzakonne we Francji¹⁰. W XVII w. odbyło się tylko trzynaście, a w XVIII w. zaledwie sześć kapituł¹¹. Od schyłku XV w., na mocy bulli Innocentego VIII *Licet ea* z 1487 r., w okresach między zebraniem Kapituły Generalnej opat

³ Zob. najnowsza monografia Zakonu Cysterskiego dostępna w języku polskim – I. Eberl, *Cystersi. Historia zakonu europejskiego*, tłum. P. Włodyga, Kraków 2011.

⁴ Zagadnienie frekwencji na cysterskich Kapitułach Generalnych zostało omówione w: A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 117–160, 233–272.

⁵ Zob. edycja statutów cysterskiej Kapituły Generalnej: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. 1–8, ed. J.-M. Canivez, Louvain 1933–1941 (dalej: *Statuta*). Statuty z 1783 r. wydał L.J. Lekai, *The Acts of the Cistercian General Chapter of 1783*, „Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis”, 34, 1978, s. 200–249; a z 1786 r. opublikowano w: *Nomasticon Cistercienses antiquiores Ordinis Cisterciensis constitutione*, ed. J. Paris, H. Séjalon, Solesmes 1892, s. 613–647.

⁶ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 95–114, 241–272.

⁷ *Statuta*, t. 7, 1573/A.

⁸ Tamże, 1605/24.

⁹ *In suprema*, II/8, w: tamże, s. 428.

¹⁰ Por. I. Eberl, *Cystersi*, s. 365–398; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 101–113, tu omówienie i literatura.

¹¹ *Statuta*, t. 7, 1601–1786.

Cîteaux, tytułujący się od XVI w. opatem generalnym zakonu, dysponował jej autorytetem¹².

Czasy nowożytnie to okres wielu trudności dla wspólnot monastycznych, w tym cysterskich: rozprzestrzenianie się idei reformacyjnych, wojny, spadek powołań, upadek dyscypliny, słabe wykształcenie zakonników, zaniedbanie liturgii, komenda, rozproszenie dóbr klasztor-nych, pogarszająca się sytuacja materialna i pogłębiające się wpływy biskupów i monarchów¹³. Kapituła Generalna próbowała z ograniczoną skutecznością czuwać nad zgodnością życia wewnętrznego wspólnot cysterskich i relacji między nimi z ideałami założycieli zakonu. Jednocześnie starała się sprostać wyzwaniom czasów współczesnych, co wymagało podjęcia reform zarówno wewnątrzklasztornych, jak i w strukturze samego Zakonu Cysterskiego¹⁴. Cystersi od końca XVI w. zaczęli tworzyć prowincje zakonne w celu zorganizowania ściślejszej współpracy między klasztorami, opartej na systemie wizytacji przez wikariuszy prowincji zatwierdzanych na Kapitułach Generalnych oraz na kapitułach prowincjalnych, zjazdach opatów poszczególnych regionów – to znaczy prowincji powoływanych na przełomie XVI i XVII w.¹⁵ Polska prowincja cysterska została erygowana najwcześniej, gdyż już w czerwcu 1580 r., na kapitule prowincjalnej w Wągrowcu, w trakcie wizytacji opactw Rzeczypospolitej przez Edmunda de la Croix, wtedy opata Chatillon, niedługo później opata Cîteaux (w latach 1584–1604)¹⁶.

¹² P. Zakar, *Dzieje prawa konstytucyjnego*, s. 110–112; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 90–93, a zwłaszcza s. 91, tu literatura dotycząca kompetencji opata Cîteaux.

¹³ H. Gapski, *Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII wieku*, w: *Monasticon Cisterciensae Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 55–73 (tu wskazówki bibliograficzne do sytuacji opactw w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych).

¹⁴ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 95–108.

¹⁵ I. Eberl, *Cystersi*, s. 337–364; P. Zakar, *Dzieje prawa konstytucyjnego*, s. 94–110; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 97–101.

¹⁶ Edmundus à Cruce, *De visitatione monasteriorum cisterciensium in Poloniae existentium*, ed. L. Boratyński, w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 4, Cracoviae 1915, s. 815–823; tenże, *Statuta reformationis monasteriorum Ordinis Cisterciensis*, Cracoviae 1581. Opracowania przybliżające organizację i dzieje wikariatu opactw Rzeczypospolitej mają charakter przyczynkowy, m.in.: K. Kaczmarek, *Die Entstehung und Organisation der polnischen Zisterzienserprovinz im Lichte*

Opactwa śląskie tworzyły od 1613 r. wspólną prowincję z opactwami czeskimi, morawskimi i łużyckimi¹⁷. W 1651 r. Kapituła Generalna zatwierdziła powstanie samodzielnej prowincji śląskiej¹⁸.

Cel pracy i źródła

Celem niniejszych rozważań jest przybliżenie kwestii, z którymi cystersi z opactw polskich i śląskich zwracali się do Kapituły Generalnej w Cîteaux w XVII i XVIII w., kiedy przedstawicielami opactw byli delegaci prowincji. Dokładniejszą analizę informacji zawartych w statutach utrudnia słabe rozeznanie nowożytnych dziejów wspólnot cysterskich założonych na historycznych ziemiach polskich¹⁹. Ponadto, ze względu

*der «Statuten» ausdem Jahr 1580, w: Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung, t. 1, hrsg. von H. Nehlsen, K. Wollenberg, Frankfurt am Main 1998, s. 139–154; tenże, Krise und Reform polnischer Zisterzienser klöstester im 16. Jahrhundert, w: Zisterzienser. Norm, Kultur, Reform. 900 Jahre Zisterzienser, hrsg. von U. Knefelkamp, Berlin–Heidelberg–New York 2001, s. 313–322; H. Gapski, Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII wieku, s. 57–59. Informacje bibliograficzne dotyczące wikariatu polskiego zebrał A.M. Wyrwa, Polska Kongregacja Cystersów i jej opaci prezesi, w: Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu Cystersów i Kościoła na ziemiach polskich, red. tenże, Poznań–Katowice–Wąchock 2007, s. 76–81. Zob. też A. Galar, Miejsce męskich opactw cysterskich ufundowanych na ziemiach polskich w strukturach Zakonu Cysterskiego. Uwagi o znaczeniu i perspektywach badań, w: Przyszłość badań nad historią i kulturą cysterską w Polsce, red. E. Łużyńska, A. Galar, Wrocław 2011, s. 99–118. W monografiach klasztornych szerzej o wizytacji i reformach opactw polskich przeprowadzonych przez Edmunda de la Croix pisali: A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie w czasach nowożytnych*, w: tenże, *Dziedzictwo cystersów. Prace wybrane*, red. M. Starzyński, M. Zdanek, Kraków 2013 (CMN, 1), s. 175–197; M. Borkowska, *Z dziejów opactwa Cystersów w Wąchocku*, Kielce 1998, s. 92–96; taż, *Dzieje cystersów sulejowskich*, Kraków 2008, s. 98–108.*

¹⁷ Statuta, t. 7, 1613/166.

¹⁸ Tamże, 1651/83. Najlepiej dzieje opactw i prowincji śląskiej w okresie nowożytnym przybliżają opracowania H. Grügera, a zwłaszcza *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserklosters 1277–1977*, Köln–Wien 1978 (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, 16), s. 179–190.

¹⁹ Obszerna bibliografia (do 1999 r.) do dziejów wszystkich opactw cysterskich założonych na historycznych ziemiach zebrana została w *Monasticon, t. 2: Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999.

na wielką różnorodność zagadnień omawianych na Kapitułach Generalnych (między innymi: liturgia, formacja zakonna, studia, finanse i majątek, kwestie personalne, komenda), w tym miejscu ograniczę się do zasygnalizowania problematyki, która niewątpliwie zasługuje na wnikliwsze badania szczegółowe. Analiza spraw przedstawianych na Kapitułach daje bowiem wgląd zarówno w wewnętrzne życie wspólnot klasztornych i funkcjonowanie prowincji, jak i pozwala w pewnym stopniu na weryfikację jej roli i autorytetu.

Podstawę źródłową dla niniejszych rozważań stanowią przede wszystkim statuty, czyli postanowienia Kapituły Generalnej opublikowane przez Josepha-Marie Caniveza²⁰. Średniowieczne statuty informują w bardzo lakoniczny sposób przede wszystkim o procesie fundacji, sporach między opactwami i petycjach, lecz ich przedmiot zazwyczaj nie jest przedstawiony w znanych dziś odpisach²¹. Statuty dotyczą też organizacji i reformy zakonu (zwłaszcza w XIV i XV w.)²². Dopiero dla XVII i XVIII w., a więc dla okresu funkcjonowania prowincji zakonnych, dokumentacja przebiegu spotkań Kapituły Generalnej i jej decyzji jest bardziej kompletna i szczegółowa²³. Z XVI stulecia (czterdzieści pięć Kapituł) pochodzi zaledwie około dwudziestu statutów dotyczących opactw z metropolii gnieźnieńskiej, co wynikało między innymi z bardzo rzadkich wyjazdów cystersów polskich i śląskich do Cîteaux w tym okresie²⁴. Dla porównania z XVII w. (trzyście kapituł) znanych jest ponad sto statutów, a z XVIII w. (Kapituły z lat 1738, 1765, 1768, 1783,

²⁰ Por. przyp. 5. Działalność ustawodawcza cysterskiej Kapituły Generalnej w XVII i XVIII w. została ujęta w *Statuta*, t. 7.

²¹ Średniowieczne statuty cysterskiej Kapituły Generalnej znane są z niekompletnych odpisów. Por. A. Galar, *O nowej edycji XII-wiecznych statutów cysterskiej Kapituły Generalnej*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 45, 2008, s. 33–39; też, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 37–45 (tu omówiony stan zachowania statutów Kapituły Generalnej).

²² Por. J. Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu w XV wieku*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, red. J. Dowiat, Warszawa 1972, s. 179–197; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 82–95.

²³ *Statuta*, t. 7.

²⁴ Tamże, t. 6–7. Potwierdzone są nieliczne obecności cystersów polskich (zwłaszcza z Pelplina) i śląskich w Cîteaux. O innych obecnościach można wnioskować na podstawie treści statutów Kapituły i akt finansowych zakonu; por. A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 330–345.

1786²⁵) – ponad pięćdziesiąt statutów dotyczących cystersów polskich i śląskich. Należy jednak pamiętać, że wydane akta Kapituły Generalnej nie stanowią pełnego korpusu jej decyzji podjętych wobec opactw polskich i śląskich. Opublikowane statuty nie zawsze też informują o przedmiocie złożonych petycji czy raportów²⁶, dlatego klasztorne odpisy akt i statutów Kapituł Generalnych stanowią ważny materiał uzupełniający wobec znanej edycji²⁷. O sprawach, z którymi cystersi jeździli do Cîteaux, informują też pośrednio akta kapituł prowincjalnych, zwoływanych przed Kapitułami Generalnymi, na których wybierano delegatów, określano koszty podróży i przygotowywano wykaz spraw do przedstawiania. Jednak akta kapituł prowincjalnych organizowanych w Rzeczpospolitej i na Śląsku znane są tylko wybiórczo i wciąż czekają na szersze wykorzystanie w badaniach naukowych²⁸.

Od 1672 r. zachowały się protokoły z sesji Kapituł Generalnych, które nie tylko przedstawiają jej decyzje, ale również porządek obrad i procedurę prac²⁹. Na Kapitułach w Cîteaux przedstawiano raporty dotyczące stanu opactw w poszczególnych prowincjach oraz petycje kierowane przez prowincje, opactwa, a nawet indywidualne osoby. Wyznaczony przez Kapitułę opat lub opaci zajmowali się wykazem spraw przedstawionych przez delegatów, a następnie referowali proponowane rozwiązania, które ona zatwierdzała³⁰. Jeśli taki raport wykazał nieprawidłowości czy nadużycia w stosunku do obowiązujących reguł,

²⁵ Nieopublikowane zostały statuty z Kapituły Generalnej w 1771 r.; por. *Statuta*, t. 7, s. 778.

²⁶ Na przykład w 1651 r. Kapituła zaaprobowwała odpowiedzi na nieznaną treść zapytania opactw polskich opracowane przez opata de Columba, a więc albo z włoskiego opactwa Chiaravalle, albo z francuskiego opactwa La Colombe (*Statuta*, t. 7, 1651/85). Nie jest też znane sprawozdanie dotyczące prowincji śląskiej przedstawione na Kapitułach Generalnej w 1683 r. (*Statuta*, t. 7, 1683/103).

²⁷ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 37–45, a zwłaszcza s. 43 (tu wykaz rozpoznanych odpisów statutów Kapituły Generalnych w rękopisach opactw na historycznych ziemiach polskich).

²⁸ Zob. wykazy rozpoznanych akt śląskich i polskich kapituł prowincjalnych w H. Grüger, *Heinrichau*, s. 188; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 36.

²⁹ *Statuta*, t. 7.

³⁰ Taką praktykę ukazują na przykład protokoły Kapituły Generalnej z 1683 r., kiedy decyzje wobec spraw opactw polskich przedstawił opat Tamié; por. *Statuta*, t. 7, 1699/204–215.

to Kapituła interweniowała, wydając zalecenia dotyczące poprawy, a w razie potrzeby – kary. W znanych aktach Kapituły Generalnej informacje o szczegółowych raportach o prowincji polskiej i śląskiej pochodzą z lat: 1672 (Rzeczpospolita i Śląsk), 1683 (Śląsk), 1699 (Rzeczpospolita), 1738 (Rzeczpospolita), 1768 (Rzeczpospolita)³¹.

Zwraca uwagę, że indywidualne petycje opactw omawiano często na innych sesjach Kapituły Generalnej niż raporty dotyczące prowincji. Tak było w 1672 r., kiedy Michał A. Hacki z Oliwy przedstawił raport dotyczący prowincji polskiej 20 maja, na sesji 10., a petycja opactwa koprzywnickiego została omówiona 21 maja, na 12. sesji³². Również w 1768 r. na różnych sesjach zajmowano się podobnymi petycjami opactw śląskich dotyczącymi kwestii liturgicznych³³.

Wartość informacyjna statutów Kapituły Generalnej odnoszących się do opactw Rzeczpospolitej i Śląska jest bardzo różnorodna. Opactwa te występują zarówno w statutach dotyczących spraw ogólnozakonnych, własnych prowincji, jak i poszczególnych klasztorów, a nawet osób. Akta Kapituł z XVII i XVIII w. zawierają też wiadomości o urzędach pełnionych na Kapitule przez cystersów z Rzeczpospolitej i Śląska (tab. 1–4)³⁴.

Tabela 1. Opactwa Rzeczpospolitej i Śląska w wydanych statutach Kapituły Generalnej (XVII–XVIII w.)

Rok	Rzeczpospolita			Śląsk		
	sprawy zakonne (wizytacje, finanse)	sprawy prowincji (komenda, nominacje, studia, zwyczaje, usprawiedliwienia)	sprawy klasztorów (liturgia, majątek klasztorny, sprawy personalne)	sprawy zakonne (wizytacje, finanse)	sprawy prowincji (nominacje, studia, zwyczaje, usprawiedliwienia)	sprawy klasztorów (liturgia, majątek klasztorny, sprawy personalne)
1601	–	–	–	–	–	–
1605	61	83–84	–	–	–	–
1609	–	–	–	–	–	–
1613	135	163	38, 46–48	166	–	–

³¹ Tamże.

³² Tamże, 1672/108–111, 115.

³³ Tamże, 1768/30–32, 38, 66.

³⁴ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 517–530.

Rok	Rzeczpospolita			Śląsk		
	sprawy zakonne (wizytacje, finanse)	sprawy prowincji (komenda, nominacje, studia, zwyczaje, usprawiedliwienia)	sprawy klasztorów (liturgia, majątek klasztorny, sprawy personalne)	sprawy zakonne (wizytacje, finanse)	sprawy prowincji (nominacje, studia, zwyczaje, usprawiedliwienia)	sprawy klasztorów (liturgia, majątek klasztorny, sprawy personalne)
1618	–	–	–	53	74	–
1623	53	76	–	–	78	–
1628	–	133	–	–	136	–
1651	55, 96	48, 80, 85, 87, 106	100	55, 58, 69, 72, 96	83, 86, 105	–
1667	–	64, 76	–	76	65	–
1672	–	108–110, 162	111, 154, 218	–	160	118–119, 161
1683	–	140, 204, 207–211	131, 205–206, 212–215, 221	103	–	–
1686	–	114, 116, 170	115, 136–137	–	170	–
1699	42	83, 84, 85, 182	–	–	182	111, 119, 172
1738	26	29, 52, 118, 134, 136, 296	52, 133, 134–135, 153, 217, 232–233	26	266–267, 284, 296	41, 44, 161, 209–210, 268–269
1765	40	–	–	–	–	51–52
1768	–	71, 113	–	–	32–33, 46, 84	30, 38, 66, 91
1771	Nie opublikowano akt					
1783	–	–	–	–	–	–
1786	–	–	–	–	–	–

Źródło: Statuta, t. 7; L.J. Lekai, *The Acts*, s. 200–249; *Nomasticon Cisterciense*, s. 613–647.

Tabela 2. *Opactwa i cystersi Rzeczpospolitej w wydanych statutach Kapituły Generalnej (XVII i XVIII w.)*

	1605	1613	1618	1623	1628	1651	1667	1672	1683	1686	1699	1738	1768
Bledzew	–	–	–	–	–	–	–	–	–	170	–	–	–
Jędrzejów	–	–	–	–	–	–	–	–	221	–	182	135, 153, 209	–

	1605	1613	1618	1623	1628	1651	1667	1672	1683	1686	1699	1738	1768
Kimbarówka	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	134	113
Koprzywnica	–	–	–	–	–	–	–	154	–	–	–	134	–
Koronowo	–	46-48	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	113
Ląd	–	163	–	–	–	–	76	110-111, 162	211-212, 215, 235	170	–	17, 20, 80, 135, 232	–
Mogiła	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Obra	–	–	–	–	–	87, 106?	–	–	–	–	–	–	–
Oliwa	–	–	–	76	133	–	–	110-111	131, 211-215	115, 136	–	52, 133-134, 233, 296	113
Olizarowy Staw	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	134	–
Paradyż	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	134	–
Pelplin	–	–	–	–	–	–	–	218	214	–	–	134, 233	–
Przemęt	–	48	–	–	–	–	–	–	–	137	–	–	–
Sulejów	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Szczyrzyc	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	17, 20, 52, 217	–
Wąchock	–	38, 163	–	–	–	–	–	–	212-213	–	–	134	–
Wągrowiec	–	48	–	–	–	100	–	–	–	–	–	–	–
Wistyczne	–	–	–	–	–	–	–	–	131, 205, 212-213, 235	–	–	–	–

Źródło: *Statuta*, t. 7.

Tabela 3. Opactwa i cystersi ze Śląska w wydanych statutach Kapituły Generalnej (XVII i XVIII w.)

Zirc (Węgry)	Trzebnica	Rudy	Lubiąż	Kzeszów	Kamieniec	Jemielnica	Henryków	
-	-	-	-	-	-	-	-	11605
-	-	-	-	-	-	-	-	11613
-	-	-	74	-	-	-	-	11618
-	-	-	78	-	-	-	-	11623
-	-	-	-	-	-	-	-	11628
-	-	96	105	-	-	-	-	11651
-	-	67	67	-	67	-	76	11667
-	-	161	118	133, 160, 211	118	119	211	11672
-	-	-	-	235	-	-	235	11683
-	-	-	-	170	-	-	170	11686
-	-	111, 119, 172	-	-	-	111	182	11699
268	26	26, 284	26, 161	26	26, 284	26, 41, 44, 209-210, 269, 284	26, 268, 284, 296	11738
-	-	-	-	-	51-52	-	-	11765
66	-	38, 71, 91	-	30	-	91	66	11768

Źródło: Statuta, t. 7.

Cystersi z Rzeczypospolitej i Śląska na Kapitułach Generalnych w XVII i XVIII w.

Cystersi z ziem polskich jeszcze pod koniec XII w. uzyskali przywilej stawiania się na Kapituły Generalne w Cîteaux co trzy lata³⁵. Dla okresu do końca XV w. nie można jednoznacznie stwierdzić, którzy z nich rzeczywiście uczestniczyli w tych zebraniach, choć sprawy ich opactw były na nich często omawiane³⁶. Akta Kapituł Generalnych są lepiej zachowane i bardziej szczegółowe dopiero dla czasów nowożytnych. Od XVI w. zachowały się wykazy opatów uczestniczących w zgromadzeniach bądź urzędników (*ordinationes*)³⁷. Na przełomie XVI i XVII w. zmieniły się też zasady uczestnictwa, uznano zasadę reprezentowania opactw z jednej prowincji przez delegatów wybranych na kapitułach prowincjonalnych³⁸.

W XVII w. cystersi z Rzeczypospolitej uczestniczyli w dziesięciu z trzynastu, a cystersi ze Śląska w siedmiu z trzynastu Kapituł Generalnych. W XVIII stuleciu opaci z Rzeczypospolitej reprezentowani byli na trzech lub czterech z sześciu³⁹, a opaci ze Śląska na trzech z sześciu Kapituł Generalnych⁴⁰. Uwzględniając oddalenie tych opactw od Cîteaux (1100–1600 km w linii prostej) czy liczne wojny, frekwencję tę należy ocenić pozytywnie także na tle innych cystersów spoza Francji⁴¹.

³⁵ *Statuta*, t. 1, 1183/8, 1184/1; tamże, t. 2, 1241/39. Por. A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 135–148 (tu o zwolnieniach z corocznego udziału w Kapitułach Generalnych przyznanych cystersom spoza Francji).

³⁶ A. Galar, *Podróże opatów z ziem polskich na Kapitułę Generalną do Cîteaux do końca XIII wieku*, w: *Historia Monastica I*, red. D. Foltýn, K. Charvátová, P. Sommer, Praha 2005 (Colloquia Mediaevalia Pragensia, 3), s. 239–254; też, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 161–232, 273–351 (tu omówienie udziału cystersów z historycznych ziem polskich w Kapitułach Generalnych od XII do XVI w.).

³⁷ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 234–238.

³⁸ Tamże, s. 250–253.

³⁹ Wątpliwości budzi obecność przedstawicieli opactw Rzeczypospolitej na Kapitułach Generalnych w 1768 r. Por. przyp. 40.

⁴⁰ A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 351–366 (tu omówienie udziału cystersów z Rzeczypospolitej i Śląska w Kapitułach Generalnych od XVII do XVIII w.).

⁴¹ Tamże, s. 253–272. W XVII i XVIII w. spośród delegatów zagranicznych najczęściej w Kapitułach Generalnych uczestniczyli cystersi z krajów ościennych. Cystersi z Kongregacji Górniemieckiej (Alzacja, Szwajcaria, Szwabia,

Tabela 4. *Cystersi z Rzeczpospolitej i Śląska na Kapitułach Generalnych w XVII i XVIII w.*

Rok	Delegaci opactw Rzeczpospolitej	Urzędy na Kapitułach Generalnej	Delegaci opactw śląskich	Urzędy na Kapitułach Generalnej
1601	Hieronim Solikowski, opat wąchocki	–	nieobecni	–
	Filip Adler, przeor oliwski	–		
	Adam z Koronowa	–		
1605	Marcin Poschman, podprzeor pelpliński	–	nieobecni	–
1609	Filip Adler, przeor oliwski	–	Mateusz Faber z Lubiąża,	–
			Walenty Wendius ⁴²	–
1613	Filip Adler, przeor oliwski	spowiednik	nieobecni	–
1618	Jan Dłuski, opat bledzewski	definitor (Cîteaux)	Marcin Clavei, opat krzeszowski	definitor (Morimond)
			Marcin, proboszcz z Sicin ⁴³	–
1623	Nieobecni	–	nieobecni	–
1628	Nieobecni	–	nieobecni	–
1651	Tomasz Karwowski, przeor koronowski,	–	Andrzej Emanuel Pospel, opat rudzki	definitor (Morimond)
	Szymon Sylwius, przeor przemęcki	–	Edmund Fontanus, spowiednik z Trzebnicy	–
1667	Nieobecni	–	Andrzej Emanuel Pospel, opat rudzki	notariusz Kapituły Generalnej

Frankonia i Bawaria) uczestniczyli osiemnaście razy w Kapitułach, z kongregacji aragońskiej (Aragonia, Nawarra, Walencja, Katalonia i Majorka) i Sabaudii – szesnaście razy, z Nadrenii i Westfalii – piętnaście razy, z Niderlandów – czternaście razy, z w Austrii, Czechach, Morawach i Łużycach – osiem razy, z państw włoskich – siedem razy, z Irlandii – sześć razy.

⁴² Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne (dalej: AAWr.), V B 4 a, Instructio, s. 2 (nienumerowana).

⁴³ AAWr., V 11, s. 53 (numerowana).

⁴⁴ AAWr., V 25 c, s. 62.

Rok	Delegaci opactw Rzeczypospolitej	Urzędy na Kapitule Generalnej	Delegaci opactw śląskich	Urzędy na Kapitule Generalnej
1672	Michał Antoni Hacki, przeor oliwski	–	Bernard Rosa, opat krzeszowski	definitor (Morimond)
1683	Jan Kostecki, opat wistyecki	<i>receptor excusationum</i>	Bernard Rosa, opat krzeszowski	definitor (Cîteaux)
	Alberyk, przeor paradycki	mistrz ceremonii	Henryk Wiktoryn Kahlert, opat henrykowski	mistrz ceremonii
			Tomasz Thör, sekretarz opata krzeszowskiego ⁴⁴	spowiednik
1686	Jan Kazimierz, Białobocki, opat bledzewski	definitor (Pontigny)	nieobecni	–
1699	Przemysław Antoni Walewski, opat bledzewski	audytor	Ludwik Bauch, opat lubiąski	definitor (Cîteaux)
			Bernard II Czernek, opat rudzki	notariusz Kapituły Generalnej
	Wawrzyniec Warkowski, przeor łądzki	egzaminator kontraktów	Marcin, podprzeor lubiąski	<i>receptor excusationum</i>
			Józef Strachwitz, sekretarz opata rudzkiego	<i>receptor excusationum</i>
1738	Franciszek Mikołaj Zaleski, opat oliwski	definitor (La Ferté)	Konstanty Beyer, opat lubiąski	egzaminator kontraktów
	Wojciech Stanisław Leski, opat pelpliński	definitor (Morimond)		
	Konstanty Ilowiecki, koadiutor łądzki	spowiednik, konsultant		
	Iwo Roweder, przeor oliwski	egzaminator-kontraktów		
1765	Konstanty Ilowiecki, opat łądzki	definitor (Morimond), egzaminator-kontraktów	nieobecni	–
	Florian Andrzej Gotardowski, opat szczyrzycki	definitor (La Ferté), spowiednik		
	Hieronim Nadolski z Przemętu	–		

Rok	Delegaci opactw Rzeczypospolitej	Urzędy na Kapitule Generalnej	Delegaci opactw śląskich	Urzędy na Kapitule Generalnej
1768	Melchior Gurowski, opat oberski (?)	–	Konstantyn Haschke, opat henrykowski	definitor (La Ferté)
	Onufry Grzymisławski, opat wistycycki (?) ⁴⁵	–	Augustyn Renner, opat rudzki	definitor (Cîteaux), egzaminator kontraktów, spowiednik
1771	Melchior Gurowski, opat oberski	–	Łukasz Springer, opat lubiąski	definitor (Cîteaux)
			Placyd Mundfering, opat krzeszowski	konsultant
			Jan Kugler z Lubiąża	–
	Eustachy Gruszecki, opat <i>in partibus</i> opactwa <i>Mariaevalle</i> ⁴⁶	–	Klemens Frimmel z Krzeszowa	–
1783	Nieobecni	–	Nieobecni	–
1786	Nieobecni	–	Nieobecni	–

Źródło: Wykazy opatów lub *ordinationes* w *Statuta*, t. 7; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 352–362, 517–530⁴⁵.

Sprawy zakonne

Stosunkowo nieliczne statuty Kapituły Generalnej w sprawach ogólnozakonnych były adresowane bezpośrednio do opactw Rzeczypospolitej i Śląska. Dotyczyły one przede wszystkim takich kwestii, jak wizytacje, finanse czy przestrzeganie prawa i zwyczajów cysterskich.

Powszechne wizytacje, obejmujące wszystkie opactwa Zakonu Cysterskiego, przeprowadzane bezpośrednio przez opata Cîteaux lub wyznaczonych przez niego wizytatorów, związane były z wprowadzaniem

⁴⁵ Obecność opatów nie jest potwierdzona, gdyż nie zostali wymienieni w *ordinatio* z tego roku (*Statuta*, t. 7, 1768/*ordinatio*). Zostali jednak wybrani na delegatów na Kapitułę Generalną na kapitule prowincjalnej zorganizowanej w Wągrowcu w 1768 r.; zob. Włocławek, Archiwum Diecezjalne (dalej: ADWłoc.), Akta cystersów (Ląd), Zak. 7, k. 29v (125v); Zak. 13, s. 463, 468–469.

reform potrydenckich⁴⁶. W przypadku opactw w Europie Środkowej wizytatorami mieli być zazwyczaj opaci Morimond, z którego w większości wywodziły się opactwa w tym regionie. Takimi wizytacjami miały być objęte także klasztory polskie (1565, 1567, 1613, 1623⁴⁷) i śląskie (1565, 1584, 1613, 1618, 1623)⁴⁸. Do skutku doszły wizytacje Edmunda de la Croix w opactwach polskich w latach 1579–1581⁴⁹ i Mikołaja Boucherata II w opactwach śląskich w 1616 r.⁵⁰

Istotną grupę stanowią statuty dotyczące zobowiązań finansowych i składek na aktualne potrzeby zakonu czy prowincji⁵¹. W 1584 r. Kapituła Generalna nałożyła na opactwa podatek na nowe seminarium Zakonu Cysterskiego w Rzymie⁵². Przypominała też o kontrybucjach zakonnych, w tym na pokrycie kosztów działalności prokuratora generalnego zakonu w Rzymie⁵³. W 1651 r. przyjęła na ten cel 100 dukatów od opactw polskich, 30 od opactw śląskich, 60 od opactw czeskich

⁴⁶ Por. A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 97–98, tu wskazówki bibliograficzne.

⁴⁷ *Statuta*, t. 7, 1565/86, 1567/22, 1613/135, 1623/53.

⁴⁸ Tamże, 1565/86 (też w opactwach polskich i czeskich), 1584/84 (też w opactwach czeskich i morawskich), 1613/135 (też w opactwach polskich i czeskich), 1618/53, 1623/53? (w opactwach polskich i w prowincjach sąsiednich).

⁴⁹ Por. przyp. 16.

⁵⁰ H. Grüger, *Die Visitation des Generalabtes Nicolaus Boucherat in Schlesien (1616)*, w: *Mélanges à la mémoire du Père Anselme Dimier*, t. 3, dir. B. Chauvin, Arbois 1984, s. 92–114.

⁵¹ Kolekta kontrybucji na rzecz zakonu prowadzona była od XIII w., por. *The Tax Book of the Cistercian Order*, ed. A.O. Johnsen, P. King, Oslo–Bergen–Tromsø 1979; P. King, *The Finances of the Cistercian Order in the Fourteenth Century*, Kalamazoo 1985 (Cistercian Studies Series, 85); M. Derwich, *Polska w czternastowiecznych rachunkach Zakonu Cysterskiego*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 156–169. Zob. też W. Könighaus, *Kontributionszahlungen des Zisterzienserklosters Leubus an das Generalkapitel während des Mittelalters*, w: *Viae historiae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2001 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 2306, Historia, nr 152), s. 300–304; A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 45–48.

⁵² *Statuta*, t. 7, 1584/41.

⁵³ G. Müller, *Studien über das Generalkapitel. LI: Der Ordenprokurator in Rom, „Cistercienser Chronik“*, 19, 1907, s. 361–368; ostatnio: L. Scherg, *Die Generalprokuratoren des Cistercienser Orden beim Heiligen Stuhl vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, „Analecta Cisterciensia”, 65, 2016, s. 246–256.

i 100 od opactw austriackich. Jednocześnie darowała dotychczasowe zaległości w kontrybucjach, pod warunkiem uiszczenia ich w przyszłości⁵⁴. W 1697 r. tak zwana kapituła pośrednia (*Capitulum Intermedium*⁵⁵) upomniała opactwa w Rzeczypospolitej, ale też w Cesarstwie, Hiszpanii i w państwach włoskich, które zalegały z wpłatą dorocznych kontrybucji na rzecz prokuratora generalnego w Rzymie⁵⁶. Widocznie do 1699 r. zaległe kwoty nie zostały uiszczone, skoro w 1699 r. Kapituła Generalna skarciła te same opactwa⁵⁷. Szerzej o finansowaniu działalności prokuratora generalnego w Rzymie wypowiedziała się na zebraniu w 1738 r. Między innymi wyznaczyła dla opactw śląskich i czeskich, które płaciły proporcjonalnie najniższe kontrybucje zakonne, dodatkowe składki na rzecz rozbudowy domu gościnnego dla cystersów w Rzymie przy siedzibie prokuratora generalnego zakonu. Opactwa w Lubiążu, Krzeszowie i Trzebnicy miały płacić po 10 dukatów, w Henrykowie – 5 dukatów, w Kamieńcu i w Rudach – 4 dukaty, a w Jemielnicy – 2 dukaty. Dla porównania kwoty, które miały płacić opactwa czeskie, morawskie i łużyckie, wahały się od 2 do 5 dukatów. Opactwa w Rzeczypospolitej, oprócz dotychczasowych kontrybucji, miały jeszcze płacić rocznie w sumie 80 dukatów węgierskich na rzecz prokuratora generalnego Zakonu Cysterskiego w Rzymie⁵⁸.

W sprawach zwyczajów i dyscypliny Kapituła Generalna nieustannie przypominała obowiązujące zasady, nie zawsze odwołując się do konkretnych adresatów. Wyjątkowo w 1605 r. skierowano bezpośrednio upomnienie i zalecenie do cystersów polskich, niemieckich oraz z krajów sąsiednich, dotyczące obowiązku noszenia habitów w miastach i poza nimi, z wyjątkiem sytuacji, gdy naraża ich to na poważne niebezpieczeństwo⁵⁹. Na Kapitułach Generalnych byli też zatwierdzani

⁵⁴ *Statuta*, t. 7, 1651/55.

⁵⁵ Kapituły pośrednie, zgodnie z konstytucją *In suprema* z 1666 r. (por. przyp. 84), miały być organizowane między zgromadzeniami Kapituł Generalnych i regulować najważniejsze bieżące kwestie. W kapitułach tych mieli uczestniczyć opat Cîteaux, protoopaci i najważniejsi urzędnicy zakonnici.

⁵⁶ *Statuta*, t. 7, 1697/11.

⁵⁷ Tamże, 1699/42.

⁵⁸ Tamże, 1738/26.6.

⁵⁹ Tamże, 1605/61.

wikariusze generalni poszczególnych prowincji⁶⁰, w tym polskiej i śląskiej, wybierani na kapitułach prowincjalnych (tab. 5).

Tabela 5. Wikariusze prowincji polskiej i śląskiej zatwierdzeni na Kapitułach Generalnych w XVII i XVIII w. (w nawiasach podano daty pełnienia godności wikariusza)

Wikariusze prowincji polskiej	Zatwierdzenie przez Kapitułę Generalną	Wikariusze prowincji śląskiej	Zatwierdzenie przez Kapitułę Generalną
Mateusz Borzewski, opat łódzki (1595–1614)	1613/163	Matthias Rudolf z Hennersdorfu, opat lubiąski (1618–1636) [dla opactw filiacji lubiąskiej]	1618/7, 1623/78, 1628/136
Adam Trebnic, opat oliwski (1618–1630)	1623/76, 1628/133		
Mikołaj Dunin, opat oberski (1649–1661)	1651/106	Arnold Freiberger, opat lubiąski (1649–1661)	1651/105
Jan Zapolski, opat łódzki (1661–1689)	1667/76, 1672/211, 1683/235, 1686/170	Melchior Welzel, opat henrykowski (1661–1673)	1667/7, 1672/211
		Bernard Rosa, opat krzeszowski (1673–1696)	1683/235, 1686/170
Jan Kostecki, opat jędrzejowski (1699)	1699/182	Henryk Kahlert, opat henrykowski (1696–1702)	1699/182
Franciszek Mikołaj Zaleski, opat oliwski (1733–1740)	1738/296	Gerard Wiesner, opat henrykowski (1734–1749)	1738/296

Źródło: A. Ciesielski, *Wizytatorzy, komisarze i wikariusze generalni kongregacji cystersów w Polsce XIV–XIX wiek*, w: tenże, *Dziedzictwo cystersów*, s. 151–159; H. Grüger, *Heinrichau*, s. 189–190.

Sprawy prowincji i klasztorów polskich (XVII–XVIII w.)

Pierwsza XVII-wieczna Kapituła Generalna, zorganizowana w 1601 r., poświęcona była przede wszystkim reformie zakonu. W opublikowanych statutach nie ma informacji o opactwach polskich, chociaż z innych źródeł wiadomo, że pochwalono na niej opata łódzkiego Mateusza Borzewskiego za zakup kamienicy w Poznaniu na organizację seminarium dla zakonników cysterskich⁶¹. Sprawy prowincji polskiej

⁶⁰ G. Müller, *Studien über das Generalkapitel, XVII: Generalvikare*, „Cistercienser Chronik” (dalej: CC), 19, 1907, s. 306–313.

⁶¹ Za: A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 202. A. Ciesielski powołał się na zapis w rękopisie z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn. 3907, k. 30. Zapewne chodziło o sygn. 3709.

w wydanych statutach Kapituły Generalnej występują od 1605 r., a partykularnych opactw polskich od 1613 r.

W 1605 r. Kapituła Generalna zgodziła się na organizowanie kapituł prowincjalnych w Rzeczypospolitej, zastrzegając, że mogą się one odbywać dopiero po ogłoszeniu terminu zebrania w Cîteaux, o czym informowało rozesłane do klasztorów *indictio*. Na kapitułach prowincjalnych mieli zgromadzić się przedstawiciele wszystkich klasztorów z prowincji, by wspólnie wybrać delegatów do Cîteaux i ustalić wysokość składek na pokrycie kosztów podróży. Przedstawiciele opactw Rzeczypospolitej mieli odtąd uczestniczyć w każdej Kapitule (które od tego roku miały być zwoływane co cztery lata), a nie co sześć lat, jak określono w statutach nadanych prowincji polskiej przed opata Edmunda de la Croix w 1580 r.⁶² Kapituła Generalna zdecydowała też, że we wszystkich opactwach w Rzeczypospolitej dojdzie do podziału majątku klasztorowego na część opata i konwentu⁶³.

W tym samym roku upomniała też opactwa polskie, aby w okresie Adwentu odprawiały liturgię zgodnie ze zwyczajami zakonnymi, a nie diecezjalnymi⁶⁴. Ponadto przychylnie odpowiedziała na petycję opactw Rzeczypospolitej dotyczącą zgody na odprawianie w drodze i poza klasztorem mszy w rycie rzymskim⁶⁵. Pozwolenie to zostało powszechnie odwołane na następnej Kapitule, w 1609 r.⁶⁶ Nie znamy decyzji tej Kapituły wobec opactw polskich, chociaż były na niej reprezentowane przez Filipa Adlera z Oliwy.

W 1613 r. Kapituła Generalna zakazała opatowi wąchockiemu Stefanowi Charbickiemu, komendariuszowi, sprzedaży lub zrzekania się dóbr klasztornych, a te do tej pory oddane nakazała odzyskać⁶⁷.

⁶² *Statuta*, t. 7, 1605/83.

⁶³ Poznań, Archiwum Państwowe (dalej: APP), Klasztor Cystersów w Przemęcie, nr 61, tu odpis postanowień Kapituły Generalnej z 1605 r. wobec opactw polskich. Tego zapisu brak w edycji J.-M. Caniveza. Por. A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 204–205.

⁶⁴ APP, Klasztor Cystersów w Przemęcie, nr 61, tu odpis postanowień Kapituły Generalnej z 1605 r. wobec opactw polskich. Nie ma tego zapisu w edycji J.-M. Caniveza.

⁶⁵ *Statuta*, t. 7, 1605/84.

⁶⁶ Tamże, 1609/10.

⁶⁷ Tamże, 1613/38.

Krytyczna ocena działalności Charbickiego nie powstrzymała jej od mianowania go zastępcą wikariusza prowincji polskiej⁶⁸.

W tym samym roku Kapituła Generalna przyjęła też petycje od przeora i konwentu opactwa koronowskiego. Jedna pochodziła od brata Jana (z Poznania?) cierpiącego od pięciu lat na epilepsję, który prosił o zgodę na przyjęcie święceń diakońskich, a w przyszłości i prezbiterkich. Decyzją Kapituły to opat koronowski Stanisław Makowiecki i rada starszych w klasztorze mieli zadecydować o tych święceniach⁶⁹. Zgodziła się ona też na rozbudowę opactwa koronowskiego, aby mogło wygodniej pomieścić większą niż przed laty liczbę mnichów⁷⁰. Ponadto zaakceptowała prośbę opatów i konwentów z Koronowa, Przemętu i Wągrowca o podział dóbr klasztornych na opackie i konwentualne. Nad przeprowadzeniem podziału miał czuwać opat oliwski Dawid Konarski⁷¹.

Przedstawiciele opactw Rzeczypospolitej uczestniczyli w następnej Kapitule Generalnej w 1618 r., lecz nie są znane dotyczące ich statuty.

Ponownie cystersi zebrali się na Kapitule Generalnej w Cîteaux w 1623 r. Delegat opactw polskich wybrany na kapitule prowincjalnej w Wągrowcu, opat oliwski Adam Trebnic, nie dojechał jednak na zorganizowane w maju obrady opatów. Przy granicy śląsko-łużyckiej został napadnięty i obrabowany przez czeskich rabusiów, wskutek czego musiał przerwać podróż⁷². Chociaż stracił pieniądze i dokumenty, nie zrezygnował jednak ze swojej misji i w październiku przedstawił sprawy prowincji polskiej opatowi generalnemu Mikołajowi Boucheratowi II w Cîteaux⁷³. Zachowały się też akta kapituły prowincjalnej

⁶⁸ Tamże, 1613/13; M. Borkowska, *Z dziejów opactwa Cystersów w Wąchocku*, s. 104.

⁶⁹ Tamże, 1613/46.

⁷⁰ Tamże, 1613/47.

⁷¹ Tamże, 1613/48.

⁷² Pelplin, Biblioteka Diecezjalna, codex 421 (622): *Chronica Monasterii Sacri Ordinis Cisterciensium Pelplin*, t. 1: 1258–1636 (dalej: Kronika pelplińska), s. 511; por. A. Ciesielski, *Adam Trebnic archidiakon pomorski, opat oliwski (1616–1630). Szkic biograficzny*, „*Nasza Przyszłość*” 27, 1967, s. 149–150 [tekst ten został przedrukowany w zbiorze *Dziedzictwo cystersów*].

⁷³ Gdańsk, Archiwum Państwowe (dalej: APG), Akta klasztoru Cystersów w Oliwie, nr 408, k. 8r–14v (tu akta kapituły prowincjalnej w Wągrowcu z 1623 r. z petycjami opactw polskich oraz odpowiedź i ich zatwierdzenie przez opata generalnego).

zorganizowanej w Wagrowcu przed Kapitułą Generalną (to pierwsze zachowane akta kapituły prowincjalnej)⁷⁴. Przygotowana petycja dotyczyła takich kwestii, jak obchody świąt śś. Jadwigi i Józefa, roraty, rekolekcje, ubiór zakonny, obsada klerem diecezjalnym parafii inkorporowanych przez klasztor i innych⁷⁵.

W 1628 r. opaci zebrani na kapitule prowincjalnej w Łądzie postanowili zwrócić się do Kapituły Generalnej, aby ta interweniowała w Stolicy Apostolskiej w sprawie komendatariuszy. Chciano dokładnego określenia ich kompetencji i pozbawienia ich władzy duchowej nad konwentem. Prosilili także o wykluczenie opatów komendatoryjnych niepodporządkowujących się władzy zakonnej z kapituł prowincjalnych i zastąpienie ich przez przeorów⁷⁶. Nie wiadomo jednak, czy kwestie te zostały rzeczywiście przedstawione w Cîteaux. W znanych aktach z 1628 r. brakuje bowiem informacji o obecności polskich cystersów na zebraniu, a w jej statutach nie ma odniesień do opactw polskich.

Ze względu na spory w Zakonie Cysterskim w kwestii obserwacji oraz interwencji władców Francji i kardynała Richelieu w spory wewnętrzne zakonu⁷⁷, następna Kapituła Generalna miała miejsce dopiero w 1651 r. Zgodziła się wtedy na prośbę opatów, między innymi z Rzeczpospolitą, aby msze prywatne były odprawiane częściej niż dwa razy w tygodniu, a młodzi mnisi przyjmowali komunię nie na zmianę, ale razem⁷⁸. W tym samym roku przyznała wikariuszowi prowincji polskiej prawo do ograniczenia zobowiązań liturgicznych stosownie do możliwości materialnych opactw polskich⁷⁹. Kapituła Generalna ponownie też przyzwoliła na podział dóbr w klasztorach Rzeczpospolitej na część opata i konwentu, co było jednak wyjątkiem i na taką praktykę nie pozwolono w innych prowincjach⁸⁰. Swoją de-

⁷⁴ Za A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 207–208.

⁷⁵ APG, Akta klasztoru Cystersów w Oliwie, nr 408, k. 12r; ADWłoc., Akta cystersów (Łąd), Zak. 13, s. 404. Por. Kronika pelplińska, t. 1, s. 510–511; A. Ciesielski, *Adam Trebnic*, s. 149–150; tenże, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 207–208.

⁷⁶ Za A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 215–216.

⁷⁷ A. Galar, *W europejskiej wspólnoty cysterskiej*, s. 101–106.

⁷⁸ *Statuta*, t. 7, 1651/48; M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 132.

⁷⁹ *Statuta*, t. 7, 1651/80; M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 132.

⁸⁰ Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka (dalej: BUWr.), IV F 207, s. 284; *Statuta*, t. 7, 1651/24. W rękopisie lubiąskim (BUWr., IV F 207) zapis tego statutu różni się

cyzję uargumentowała postawą niektórych opatów, którzy angażowali się w działalność na dworze królewskim, a mało troszczyli się o sprawy klasztorne⁸¹. Prawdopodobnie podjęła więcej decyzji w sprawach opactw polskich, gdyż zaaprobowwała odpowiedzi opracowane wobec kwestii przedstawionych przez opatów polskich, lecz ich treść nie jest przytoczona w statutach⁸².

Następna Kapituła Generalna miała miejsce w 1667 r. po interwencji papieża Aleksandra VII w konflikt między zwolennikami ścisłej i zwyczajnej obserwacji, co doprowadziło do nowej reformy Zakonu Cysterskiego (konstytucja *In suprema*)⁸³. Opaci z Rzeczypospolitej byli nieobecni w Cîteaux, ale złożyli zapytanie dotyczące formacji i edukacji nowicjuszy oraz profesów. Zgodziła się na dawny zwyczaj, to znaczy na kształcenie profesów w poszczególnych klasztorach, i zrezygnowała z realizowanego w innych prowincjach planu tworzenia wspólnego nowicjatu dla całej prowincji⁸⁴.

W 1672 r. delegat opactw Rzeczypospolitej Michał A. Hacki z Oliwy złożył raport dotyczący opactw Rzeczypospolitej. W odpowiedzi na petycję opactw polskich Kapituła Generalna zdecydowała o wyśtosowaniu listu do króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z apelem o zaprzestanie komendy⁸⁵. Jednocześnie skrytykowała mnichów wybierających duchowieństwo świeckie na opatów i tym samym

od wersji opublikowanej przez J.-M. Caniveza i zawiera adnotację, że zakaz podziału majątku klasztornego nie dotyczy opactw polskich.

⁸¹ *Statuta*, t. 7, 1651/87; por. M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 132.

⁸² *Statuta*, t. 7, 1651/85.

⁸³ *In suprema*, w: *Statuta*, t. 7, s. 426–437; por. A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 106–108.

⁸⁴ *Statuta*, t. 7, 1667/64. M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 119–120, 135.

⁸⁵ *Statuta*, t. 7, 1672/108; por. M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 137. Być może petycja prowincji polskiej miała związek z sytuacją w klasztorze jędrzejowskim, gdzie mnisi nie chcieli zaakceptować królewskiego nominata i wybrali na opata Stefana Teodora Madalińskiego, cystersa z Łądu. W sprawę zaangażowała się też Stolica Apostolska. Działania okazały się skuteczne, gdyż chociaż opactwo pozostało pod komendą, to jednocześnie wybierano w wolnych wyborach opatów klasztornych aż do uregulowania sprawy komendy konkordatem we Wschowie w 1737 r. Por. H. Gapski, *Cystersi jędrzejowscy w czasach nowożytnych (XVI–XVIII wiek)*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990, s. 81.

sankcjonujących komendę oraz zakazała na przyszłość takiej praktyki pod groźbą pozbawienia mnichów prawa do udziału w elekcji opata⁸⁶.

Członkowie zebrania przychylnie ustosunkowali się do prośby o wszczęcie starań o beatyfikację Adama Trebnica, byłego opata oliwskiego i wikariusza generalnego prowincji polskiej (1616–1630), którego ciało jeszcze trzydzieści siedem lat po śmierci zachowało się w dobrym stanie. Kapituła zakazała jednak przedwczesnego kultu zmarłego opata jako osoby błogosławionej. Sprawę tę poruczono Janowi Zapolskiemu, opatowi łądzkiemu i wikariuszowi prowincji⁸⁷. Została też poinformowana o fatalnej sytuacji ekonomicznej opactwa oliwskiego spowodowanej zniszczeniami w czasie wojen ze Szwecją i utratą majątku klasztornego. Uznała też za nieważne wszelkie alienacje dóbr, umowy sprzedaży czy dzierżawy zawarte niezgodnie z prawem zakonnym. Zbadanie niedozwolonych transakcji dotyczących opactwa oliwskiego także poruczono wikariuszowi prowincji, opatowi łądzkiemu Janowi Zapolskiemu⁸⁸. Ponadto miał on przeprowadzić wizytację w Pelplinie, w celu sprawdzenia stanu materialnego zabudowań znajdujących się podobno w ruinie i podjęcia decyzji o pracach renowacyjnych⁸⁹.

W tym samym roku, 1672, Kapituła Generalna zgodziła się na prośbę opata Zbigniewa Ossolińskiego i konwentu, aby opactwo koprzywnickie przyjęło kwotę 5000 polskich złotych (florenów) otrzymanych od Pawła *Delpau* za odprawianie mszy za jego duszę raz w tygodniu, pod warunkiem że pieniądze te zostaną wydane na zakup ziemi lub w inny sposób przyczynią się do zwiększenia dochodów opactwa⁹⁰.

Następna Kapituła Generalna, w 1683 r., po zapoznaniu się ze sprawozdaniem o stanie prowincji podjęła liczne decyzje wobec opactw polskich⁹¹. Została poinformowana o konieczności podjęcia reform w męskich i żeńskich opactwach cysterskich w Rzeczypospolitej, przede wszystkim w kwestii zniesienia komendy. W tej sprawie po raz

⁸⁶ *Statuta*, t. 7, 1672/109; M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 137.

⁸⁷ *Statuta*, t. 7, 1672/110; por. A. Ciesielski, *Adam Trebnic*, s. 159.

⁸⁸ *Statuta*, t. 7, 1672/111.

⁸⁹ Tamże, 1672/218. O tragicznych losach konwentu i majątku opactwa pelplińskiego w trakcie II wojny północnej (1655–1660) pisał S. Kujot, *Opactwo pelplińskie*, Pelplin 1875, s. 480–487.

⁹⁰ *Statuta*, t. 7, 1672/154.

⁹¹ Tamże, 1683/204–215.

kolejny opat Cîteaux miał zwrócić się do króla Jana III Sobieskiego⁹². Jednocześnie poleciła prokuratorowi generalnemu zakonu w Rzymie, aby interweniował u papieża Innocentego XI w kwestiach nadużywania kompetencji biskupów polskich wobec opactw cysterskich, powstrzymania komendy w opactwach cysterskich w Rzeczypospolitej oraz praktyki przekazywania dóbr klasztornych w testamencie swoim krewnym, stosowanej przez komendatariuszy⁹³. Zamierzała także wysłać do Rzeczypospolitej specjalnych wizytatorów w celu przeprowadzenia potrzebnych reform⁹⁴.

Kapituła Generalna nakazała, aby we wszystkich opactwach męskich i żeńskich przestrzegano zasad określonych w konstytucji papieża Aleksandra VII z 1666 r. (*In suprema*)⁹⁵. Zabroniła też opatom polskim noszenia jedwabnych szat, udziału w obfitych ucztach, posiadania licznej służby i zbyt długich pobytów poza klasztorami. Nakazała opatom, aby dochody z ich dóbr były wydawane też na remonty zabudowań klasztornych oraz na utrzymanie większej liczby mnichów. Przypomniała również opatom o obowiązku wysyłania mnichów na studia do Sulejowa lub Paradyża, udziale w liturgii i wypełnianiu wszelkich obowiązków przypisanych godności opata w *Regule* św. Benedykta⁹⁶. Sprawą kontroli przestrzegania papieskiej konstytucji *In suprema* i wypełniania zaleceń Kapituły miał się zająć wikariusz prowincji opat Jan Zapolski z Łądu⁹⁷.

Kapituła Generalna podjęła też kilka decyzji w sprawach partykularnych. Zgodziła się, aby w opactwach w Łądzie, Wąchocku i Wistyczach odprawiano nowe anniwersarze, jednak pod warunkiem, że uzyskane darowizny będą przeznaczone na potrzeby klasztorów⁹⁸. Zezwoliła też na wypędzenie brata Jakuba *Siteilanda*⁹⁹ ze wspólnoty pelplińskiej,

⁹² Tamże, 1683/207.

⁹³ Tamże, 1683/211.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Tamże, 1683/208.

⁹⁶ Tamże, 1683/209; M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 139.

⁹⁷ *Statuta*, t. 7, 1683/210.

⁹⁸ Tamże, 1683/212; M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, s. 122.

⁹⁹ S. Kujot (*Opactwo pelplińskie*, s. 146) wymienia zakonników, którzy wstąpili do klasztoru pelplińskiego z XVII w., a wśród nich tylko jednego Jakuba – Jakuba Górnego z Klonówki (1670). Nie ma pewności, czy to jego dotyczył zapis ze statutów Kapituły.

przyczyny nie wskazano¹⁰⁰. Wikariusz prowincji (Jan Zapolski, opat łądzki) lub wyznaczony przez niego wizytator miał też wyznaczyć granicę między dobrami opactw w Łądzie i Oliwie¹⁰¹.

Ponadto w 1683 r. Kapituła Generalna zatwierdziła elekcję Jana Kosteckiego z Wąchocka na opata Wistycz, nowej filii opactwa wąchockiego¹⁰². Zapisano też opactwo wistyckie w wykazie opactw cysterskich pod datą 1675¹⁰³.

Przyznała nadto honorowy tytuł zasłużonego (*bene meriti*) Bernardowi Bogdanowiczowi, profesowi jędrzejowskiemu, za gorliwość w zwalczaniu komendy i przestrzeganiu praw zakonnych¹⁰⁴. W latach 1686–1716 Bernard Bogdanowicz działał w Rzymie jako honorowy prokurator generalny Zakonu Cysterskiego i zaangażowany był między innymi w proces beatyfikacyjny Wincentego Kadłubka¹⁰⁵.

W tym samym roku odnotowano w aktach Kapituły Generalnej petycję opactwa w Mogilnie o inkorporację do Zakonu Cysterskiego. Wyraziła ona zgodę pod warunkiem przejścia przez mnichów mogileńskich cysterskiego habitu, zwyczajów i uzyskania aprobaty od Stolicy Apostolskiej¹⁰⁶. Późniejsze statuty cysterskie nie nawiązują do tej sprawy, a opactwo w Mogilnie pozostało wspólnotą benedyktyńską.

Po raz kolejny przedstawiciele opactw cysterskich spotkali się w Cîteaux trzy lata później, w 1686 r. Raport delegata opactw Rzeczypospolitej, opata błędziewskiego Jana Kazimierza Białobockiego, prawdopodobnie nie w pełni zadowolił Kapitułę, skoro ponownie przypominała o konieczności przestrzegania konstytucji *In suprema*

¹⁰⁰ *Statuta*, t. 7, 1683/214.

¹⁰¹ Tamże, 1683/215.

¹⁰² Tamże, 1683/205; M. Borkowska, *Z dziejów opactwa Cystersów w Wąchocku*, s. 119, 122. Co najmniej od 1433 r. nowo wybrani opaci mieli obowiązek stawienia się na Kapitułę Generalnej (*Statuta*, t. 4, 1433/39). W czasach nowożytnych, gdy Kapituły odbywały się rzadko, wysyłano odpowiednie dokumenty elekcyjne do opata Cîteaux.

¹⁰³ *Statuta*, t. 7, 1683/213.

¹⁰⁴ Tamże, 1683/221. Błędna informacja, że tytuł ten został mu przyznany w 1738 r. już po śmierci, występuje u J. Ostrowskiego, *Bogdanowicz Bernard*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 188, i H. Gapskiego, *Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII w.*, s. 62.

¹⁰⁵ A. Ciesielski, *Bogdanowicz Bernard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, s. 711; H. Gapski, *Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII w.*, s. 62.

¹⁰⁶ *Statuta*, t. 7, 1683/206.

papieża Aleksandra VII¹⁰⁷. Kapituła nie zgodziła się na budowę kaplicy Loretańskiej i Grobu Pańskiego w Oliwie¹⁰⁸, zaaprobowała jednak nowe darowizny na rzecz opactwa oliwskiego¹⁰⁹. Zaakceptowała także darowiznę opata przemęckiego Mikołaja Żegockiego na rzecz konwentu, która miała sfinansować studia dwóch mnichów w kolegium zakonnym, a nie w Poznaniu, gdzie cystersi zwykli studiować w kolegium jezuickim¹¹⁰.

Wikariusz prowincji, opat łądzki Jan Zapolski, miał na polecenie Kapituły podjąć działania przywracające do wspólnoty zakonnej brata Gabriela Bożeya, trwającego w ekskomunie¹¹¹. Opat Jan Zapolski z Łądu miał również zbadać sprawę sprzedaży młyna należącego do opactwa oberskiego¹¹².

Kapituła Generalna wyraziła też zaniepokojenie pochodzącą od zakonnego prokuratora generalnego w Rzymie informacją o planowanej ugodzie pewnych opatów z królem Janem III Sobieskim, która sankcjonując komendę w niektórych opactwach, naruszała wolność wyborów opackich¹¹³. Tak zwana ugoda jaworowska została podpisana 16 maja 1686 r., a więc w trakcie tegorocznego zebrania (13–23 maja 1686 r.).

¹⁰⁷ Tamże, 1686/114.

¹⁰⁸ Tamże, 1686/115.

¹⁰⁹ Tamże, 1686/136.

¹¹⁰ Tamże, 1686/137; por. H.Z. Leszczyński, *Z dziejów Kolegium Prowincjalnego Cystersów w Mogile*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 418–419.

¹¹¹ *Statuta*, t. 7, 1686/116. O działalności i zasługach Gabriela Bożeya, przeora mogińskiego i sekretarza wikariusza prowincji Jana Zapolskiego pisał A. Ciesielski, *Instytut filozoficzny w Mogile*, w: tenże, *Dziedzictwo cystersów*, s. 355–365, zwł. 357–361, nie wspomina jednak o jego ekskomunie. W archiwaliach przemęckich zachował się list opata Cîteaux z 1677 r. zachęcający Gabriela Bożeya do powrotu do klasztoru (APP, Klasztor Cystersów w Przemęcie, nr 61, poz. 106).

¹¹² *Statuta*, t. 7, 1686/138.

¹¹³ Projekt tej ugody powstał na kapitule prowincjalnej w Wągrowcu w 1686 r. Dopuszczała ona komendę na dotychczasowych warunkach tylko w pięciu najbogatszych opactwach: w Jędrzejowie, Koprzywnicy, Koronowie, Mogile i Wąchocku. Więcej na ten temat M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, s. 125–126; A. Ciesielski, *Andrzej Antoni Krzesimowski, opat Koprzywnicy, pisarz ascetyczny*, w: tenże, *Dziedzictwo cystersów*, s. 97–98.

Kapituła nie pozwoliła opatowi Bledzewa, obecnemu w Cîteaux, na uznanie tych postanowień¹¹⁴.

Do kolejnego zgromadzenia opatów w Cîteaux doszło w 1699 r. Sprawy opactw Rzeczypospolitej przedstawione przez delegatów prowincji (Przemysława Antoniego Walewskiego opata bledzewskiego i Wawrzyńca Warkowskiego przeora łądzkiego)¹¹⁵ zbadał i przedstawił na forum Kapituły opat z katalońskiego opactwa Santes Creus¹¹⁶. Kapituła Generalna wyraziła poparcie całego Zakonu Cysterskiego dla starań w Stolicy Apostolskiej w sprawie beatyfikacji biskupa krakowskiego Wincentego Kadłubka, zmarłego w Jędrzejowie w 1223 r.¹¹⁷, którego proces informacyjny w Rzymie rozpoczął się już w 1680 r.¹¹⁸

W 1699 r. powrócono także do kwestii komendy, narzucanej przez nowego króla Augusta II Mocnego. W sprawie tej prokurator generalny zakonu miał ponownie interweniować w Stolicy Apostolskiej¹¹⁹. Kapituła Generalna nawiązała też do niezrealizowanej wizytacji w opactwach polskich postanowionej na poprzednim zebraniu¹²⁰. Zwróciła uwagę na liczne zaniedbania w przestrzeganiu praw i zwyczajów, zwłaszcza w opactwach w Ołoboku i Przemęcie. Dlatego wyznaczyła opatów czeskich, z Plasy i Oseku, do ponownej wizytacji wszystkich polskich opactw męskich i żeńskich, w celu sprawdzenia, czy przestrzegane są, szczególnie w kwestiach liturgicznych i szkolnych, konstytucje papieskie, statuty nadane przez Edmunda de la Croix w 1580 r. i inne prawa zakonne¹²¹. W statutach Kapituły Generalnej z tego roku nie zachowały się informacje o planach stworzenia seminariów w Mogile

¹¹⁴ *Statuta*, t. 7, 1686/174.

¹¹⁵ BUWr., IV F 207, s. 466. Nie ma tego zapisu w statutach wydanych przez J.-M. Caniveza.

¹¹⁶ *Statuta*, t. 7, 1699/82.

¹¹⁷ Tamże, 1699/83.

¹¹⁸ Bibliografia dotycząca kultu błogosławionego Wincentego Kadłubka została zebrana w materiałach z sympozjum poświęconego Wincentemu Kadłubkowi z 3 listopada 2008 r. w „Cistercium Mater Nostra. Tradycja – Historia – Kultura”, 2/2, 2008.

¹¹⁹ *Statuta*, t. 7, 1699/84.

¹²⁰ Wcześniej Kapituła Generalna zleciła wizytacje w opactwach w Rzeczypospolitej w 1683 r.

¹²¹ *Statuta*, t. 7, 1699/85.

i Wągrowcu, o czym postanowiono na kapitule prowincjalnej w Wągrowcu w 1699 r.¹²²

Pierwsza XVIII-wieczna Kapituła Generalna została zorganizowana dopiero w 1738 r. W sprawach opactw polskich podjęła liczne decyzje dotyczące zarówno całej prowincji, jak i poszczególnych opactw, a nawet osób. Przedstawiono na niej bardzo szczegółowy raport dotyczący opactw polskich¹²³, który powstał zapewne na podstawie wizytacji przeprowadzonej w 1737 r. przez opata oliwskiego Franciszka Mikołaja Zaleskiego, wikariusza prowincji¹²⁴. Liczne postanowienia zostały jednak podjęte zapewne w odpowiedzi na wniesione petycje (na przykład dotyczące liturgii), a może nawet apelacje (depozycja opata szczyrzyckiego Józefa Aleksandra Gurowskiego).

Kapituła Generalna przypominała też, jak należy obchodzić uznane święta oraz o zakazie wprowadzania nowych świąt bez jej zgody. Zaakceptowała kult Jana Nepomucena we wszystkich opactwach polskich według rytu z *sermo minoris*¹²⁵. Ponadto zgodziła się, aby w tym samym rycie obchodzono święta św. Oliwy w opactwie oliwskim¹²⁶, św. Józefa Opiekuna Pana Jezusa w opactwie wąchockim i św. Walentego męczennika w opactwie koprzywnickim, gdzie przechowywano jego relikwie¹²⁷.

W ustawodawstwie Kapituły Generalnej z 1738 r. ważną grupę stanowiły postanowienia dotyczące komendy, jurysdykcyjnej niezależności opactw cysterskich, administracji majątkiem, rekrutacji i dyscypliny. Statuty te przekonują o trosce Kapituły o przestrzeganie zwyczajów i niezależność opactw cysterskich. Kapituła Generalna zwróciła się do Augusta III Sasa, od niedawna króla polskiego, zapewniając go

¹²² Nie udało się zrealizować tego zamiaru. Studium w Mogile powstało dopiero w 1718 r. i zostało zatwierdzone przez Stolicę Apostolską w 1723 r. Studium uzyskało aprobatę od następnej Kapituły Generalnej, którą zorganizowano dopiero w 1738 r. Por. H.Z. Leszczyński, *Z dziejów Kolegium Prowincjalnego Cystersów w Mogile*, s. 421–423; K. Kaczmarek, *Szkoły i studia w polskich klasztorach cysterskich*, w: *Monasticon*, t. 1, s. 186.

¹²³ *Statuta*, t. 7, 1738/29, 134.

¹²⁴ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Opaci i przeorzy klasztoru OO. Cystersów w Szczyczycu od XIII do XX wieku*, Kraków 2006, s. 152–153, o wizytacji w Szczyczycu.

¹²⁵ *Statuta*, t. 7, 1738/134, a–b.

¹²⁶ Tamże, 1738/133.

¹²⁷ Tamże, 1738/134b.

o modlitwach Zakonu Cysterskiego za władcę i jego rodzinę. Równocześnie postanowiła, aby opat generalny napisał w imieniu zakonu do króla polskiego, by ten wziął pod swoją protekcję prawa i przywileje Zakonu Cysterskiego w Rzeczypospolitej¹²⁸. Kapituła przypomniła o zakazie przedstawiania spraw klasztornych w sądach świeckich, a wyłącznie przed zakonnym¹²⁹. Potwierdziła, że mnisi mogą zwracać się pisemnie do wikariusza prowincji¹³⁰. W odniesieniu do konkordatu wschowskiego z 1737 r.¹³¹, przyznającego królowi Rzeczypospolitej prawo do nominacji trzynastu opatów, w tym sześciu cysterskich (Wąchock, Mogiła, Sulejów, Wągrowiec, Jędrzejów, Paradyż), Kapituła Generalna postanowiła zwrócić się do papieża Klemensa XII z prośbą o interwencję. Chciała, aby w klasztorach pod komendą wybierano na trzy lata przeorów podporządkowanych wizytatorowi prowincji oraz żeby połowa dóbr, która miała być przeznaczona dla opatów klasztornych, była włączona do dóbr klasztoru i służyła też na utrzymanie przeora, tak jak to było przed wprowadzeniem komendy¹³². Kapituła Generalna zakazała też pod groźbą ekskomuniki, aby przeorowie i mnisi podpisywali umowy dzierżawy zawarte przez komendatariuszy. Pod karą złożenia z urzędu i pozbawienia praw wyborczych zabroniła, aby opaci przyjmowali, a mnisi pożyczali pieniądze bez zgody wikariusza prowincji lub komisarza generalnego. Podczas najbliższej wizytacji wikariusz generalny prowincji (Franciszek Mikołaj Zaleski) miał sprawdzić, czy nie doszło do takich nadużyć, a jeśli tak, to pożyczone pieniądze miały być jak najszybciej zwrócone konwentom¹³³. Uwzględniając fatalne skutki komendy, zobowiązała obecnych i przyszłych opatów do złożenia przysięgi, że zrezygnują z godności opackiej, jeśli zostaną biskupami¹³⁴.

¹²⁸ Tamże, 1738/118.

¹²⁹ Tamże, 1738/134c.

¹³⁰ Tamże, 1738/134d.

¹³¹ J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku*, s. 519; H. Gapski, *Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII wieku*, s. 62; A. Ciesielski, *Opaci i klasztor cysterski w Jędrzejowie*, s. 216–221.

¹³² *Statuta*, t. 7, 1738/134e; por. M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 145–146.

¹³³ Tamże, 1738/134f.

¹³⁴ Tamże, 1738/134n. W statucie zapisano też słowa przysięgi; zob. M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, s. 145–146.

W 1738 r. na wniosek prowincji polskiej opat Cîteaux zalecił sporządzenie kompilacji statutów Kapituły Generalnej dotyczących kwestii dyscyplinarnych¹³⁵. Zapewne skutkiem tej decyzji było opracowanie na kapitule prowincjalnej w Wągrowcu w 1744 r. statutów prowincji polskiej, wydanych w 1745 r.¹³⁶

Ponadto Kapituła przypomniwała, że do zakonu mogą być przyjmowane tylko osoby uczciwe, dobrych obyczajów, posiadające przydatne umiejętności i zdolności, pochodzenia szlacheckiego lub mieszczańskiego¹³⁷. Zastrzegła też, że mnisi i opaci cysterscy mogą być wysyłani poza granice prowincji tylko w wyjątkowych sytuacjach i to za pisemną zgodą wikariusza prowincji, w przeciwnym razie zostaną oskarżeni o apostazję¹³⁸. Upomniwała też, aby wikariusz generalny prowincji nie udawał się z dużym orszakiem na wizytację, ale zadowolił się skromnym wiktem i nie narażał klasztorów na zbyt wysokie koszty gościny¹³⁹. Powołując się na statut Kapituły z 1667 r. i bullę papieża Klemensa IX z 8 grudnia 1668 r., Kapituła Generalna przypomniwała, że duchowni świeccy nie mogą być wybierani na opatów czy koadiutorów, lecz tylko zakonnicy. W przeciwnym wypadku elekcja jest nieważna, a wyborcy powinni być ukarani¹⁴⁰.

W 1738 r. Kapituła Generalna zatwierdziła erygowane w 1718 r. prowincjalne studium w Mogile i powierzyła je opiece opatów Antoniego Mikołaja Łukomskiego z Łądu i Franciszka Mikołaja Zaleskiego z Oliwy¹⁴¹. Potwierdziła też prawo nadawania stopni doktorskich przez Studium Mogilskie, otrzymane wcześniej od opata generalnego Edmunda Perrota, z zastrzeżeniem, że stopnie muszą być zweryfikowane przez Kapitułę Generalną lub opata generalnego, czyli opata Cîteaux. Jednocześnie uznała stopnie doktorskie przeora oliwskiego

¹³⁵ *Statuta*, t. 7, 1738/134k.

¹³⁶ *Statuta Ordinis Cisterciensis, tam antique quam novissima per Capitula Generalia, ac etiam & Provincialia, pro Polona Congregatione Cisterciensium [...]*, [b.m.; najprawdopodobniej Oliwa] 1745.

¹³⁷ *Statuta*, t. 7, 1738/134l.

¹³⁸ Tamże, 1738/134m.

¹³⁹ Tamże, 1738/134o.

¹⁴⁰ Tamże, 1738/134p.

¹⁴¹ Tamże, 1738/136.

Iwo Rowedera, obecnego na zebraniu w Cîteaux¹⁴² i Antoniego Orłowskiego, przeora i profesora Studium Mogińskiego¹⁴³.

Wówczas też Kapituła Generalna nadała honorowe tytuły zasłużonych *bene meriti* ojcom przeorom Janowi Wojciechowi Ziemnickiemu z Jędrzejowa, Władysławowi Lewandowskiemu z Wąchocka i Bartłomiejowi (*Liestaloskiemu*), spowiednikowi mniszek, nie wiadomo z którego opactwa¹⁴⁴. Zaslugi przeora jędrzejowskiego Jana Wojciecha Ziemnickiego zostały ponadto nagrodzone przyznaniem mu dożywotnio godności przeora, za zgodą papieża Klemensa XII¹⁴⁵. Ponadto zatwierdziła wybór Konstantego Hłowieckiego na koadiutora łądzkiego, dokonany już w 1733 r.¹⁴⁶

Kapituła Generalna zajęła się też uporządkowaniem spraw poszczególnych opactw. Przypomniła, że nowe klasztory cysterskie na Litwie, czyli Olizarowy Staw i Kimbarówka (*Clarusfons, Vallisumbrosa*), zgodnie z wolą fundatorów miały być przeoratami. Wypowiedziała się też w kwestii inkorporacji klasztoru w Olizarowym Stawie przez opactwo wistyckie, do czego doszło w 1722 r. za opata Bernarda Rymczy, a co zaakceptował w 1724 r. opat Cîteaux Edmund Pernot i potwierdził papież Benedykt XIV w 1725 r.¹⁴⁷ Jednak w 1738 r. uznała za bezprawne przekształcenie klasztoru w Olizarowym Stawie w prepozyturę opactwa w Wistyczach i zmniejszenie liczby mnichów. Nakazała, aby ówczesny opat wistyccki (Maurycy Doliński?) zrezygnował z kierowania klasztorem w Olizarowym Stawie, a wszelkie jego dokumenty i przywileje przekazał na kapitule prowincjalnej nowym protektorom wspólnoty w Olizarowym Stawie – opatom Franciszkowi Mikołajowi Zaleskiemu z Oliwy i Wojciechowi Stanisławowi Leskiemu z Pelplina¹⁴⁸.

¹⁴² Tamże, 1738/134i.

¹⁴³ Tamże, 1738/233.

¹⁴⁴ Tamże, 1738/134j.

¹⁴⁵ Tamże, 1738/153. Od 1754 r. Jan Wojciech Ziemnicki był opatem klaustralnym wspólnoty jędrzejowskiej; zob. W. Bukowski, *Katalog opatów jędrzejowskich. Próba ustalenia chronologii*, w: *Cystersi w Polsce*, s. 203.

¹⁴⁶ *Statuta*, t. 7, 1738/232.

¹⁴⁷ R. Witkowski, *Wistycze*, w: *Monasticon*, t. 2, s. 357.

¹⁴⁸ *Statuta*, t. 7, 1738/134g. Por. R. Witkowski, *Olizarowy Staw*, w: *Monasticon*, t. 2, s. 282–283; A. Ciesielski, *Opaci i klasztor Cystersów w Jędrzejowie*, s. 219.

Kapituła Generalna zatwierdziła też i pochwaliła decyzję opata pelplińskiego Wojciecha Stanisława Leskiego o przepisaniu na rzecz klasztoru w Pelplinie części dóbr ze stołu opackiego¹⁴⁹.

Ponadto opaci Franciszek Mikołaj Zaleski z Oliwy i Hieronim Turno z Przemętu mieli zbadać sprawę zagubionych od szesnastu lat dokumentów fundacyjnych opactwa w Paradyżu i ukarać winnych. W przypadku gdyby winnym okazał się opat paradyski, miał być pozbawiony godności opackiej¹⁵⁰. Zakazała też powierzania parafii klasztoru paradyskiego proboszczom z kleru diecezjalnego z powodu licznych procesów, w które angażują klasztor¹⁵¹.

Na prośbę koadiutora Konstantego Iłowieckiego, złożoną w imieniu konwentu łódzkiego, Kapituła Generalna uznała też pierwszeństwo opactwa w Łądzie spośród wszystkich opactw założonych na ziemiach polskich, w tym przed opactwem jędrzejowskim. Sprawa ta miała być rozpatrzona jeszcze na najbliższej kapitule prowincjalnej¹⁵².

Przez tydzień (od 7 do 14 maja 1738 r.) Kapituła Generalna badała decyzję opata oliwskiego Franciszka Mikołaja Zaleskiego wobec opata szczyrzyckiego. Sprawa dotyczyła zapewne wizytacji z 1737 r., podczas której opat Zaleski po zapoznaniu się z negatywną opinią konwentu o opacie szczyrzyckim Józefie Aleksandrze Gurowskim, doprowadził do jego rezygnacji z urzędu¹⁵³. W Cîteaux najpierw sprawą zajęli się nie wymieni w statucie konsultanci, a później opaci z Eusserthal i Sankt Urban¹⁵⁴. Po ich sprawozdaniu potwierdziła słuszność wyroku depozycji wobec opata szczyrzyckiego¹⁵⁵.

Następna Kapituła Generalna miała miejsce po prawie trzydziestoletniej przerwie, dopiero w 1765 r. Mimo obecności delegacji polskiej – opatów Konstantego Iłowieckiegoz Łądu i Floriana Andrzeja Gotardowskiego ze Szczyrzyca, w statutach z tego okresu nie znajdziemy postanowień dotyczących spraw polskich, za wyjątkiem decyzji o wprowadzeniu święta bł. Wincentego Kadłubka w opactwach

¹⁴⁹ *Statuta*, t. 7, 1738/134h.

¹⁵⁰ Tamże, 1738/134q.

¹⁵¹ Tamże, 1738/134r.

¹⁵² *Statuta*, t. 7, 1738/135.

¹⁵³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Opaci i przeorzy*, s. 152–153; brak tu jednak informacji o interwencji Kapituły Generalnej.

¹⁵⁴ *Statuta*, t. 7, 1738/29, 52.

¹⁵⁵ Tamże, 1738/217.

w Rzeczypospolitej, Czechach i na Morawach w rycie XII-lekcyjnym¹⁵⁶. Decyzja ta miała miejsce zaledwie w rok po beatyfikacji. Podobno zakonnicy wachoccy wysłali na Kapitułę skargę w sprawie narzucania im „obcych przeorów”¹⁵⁷. Brak statutów w sprawach polskich mógł wynikać z burzliwego przebiegu obrad, na których opaci polscy wystąpili w opozycji wobec opata Cîteaux i bojkotowali przebieg zebrania¹⁵⁸.

Na Kapitulce Generalnej w 1768 r. rozpatrzeniem spraw prowincji polskiej, określonych jako zawikłane ze względu na swój przedmiot, mieli się zająć opat Hauterive – promotor spraw na tejże Kapitulce i kilku innych opatów, w tym Augustyn Renner, opat rudzki¹⁵⁹. Zagadnienia te omówiono następnego dnia¹⁶⁰. Zlecono prokuratorowi generalnemu zakonu w Rzymie porozumienie się z prokuratorem prowincji polskiej w nieokreślonej kwestii¹⁶¹. Rozstrzygnięcie niektórych spraw przełożono na następną Kapitułę, między innymi skargę prowincji polskiej wobec Eustachego Gruszeckiego, profesa koprzywnickiego, później opata niezidentyfikowanego opactwa *Mariaevallis*¹⁶², czy kwestię sposobu wybierania wikariusza prowincji¹⁶³.

Wyznaczony na komisarza prowincji polskiej opat oliwski Jacek Rybiński miał udać się do Kimbarówki i sprawdzić sprawę tamtejszego profesa Bernarda Kolba¹⁶⁴, który, jak wynika z treści statutu, był opatem Kimbarówki, lecz nie mógł wypełniać obowiązków związanych z tą godnością¹⁶⁵. Na dożywotnie stanowisko tamtejszego przeora miał być przywrócony Wojciech Gładyszewski¹⁶⁶. Kapituła Generalna zgodziła się również na prośbę Jana Chrzastowskiego, opata koronowskiego, na sprzedaż drewna z lasów należących do klasztoru, pod warunkiem

¹⁵⁶ Tamże, 1765/40.

¹⁵⁷ M. Borkowska, *Z dziejów opactwa Cystersów w Wąchocku*, s. 149–150.

¹⁵⁸ Por. A. Galar, *W europejskiej wspólnocie cysterskiej*, s. 111–112.

¹⁵⁹ *Statuta*, t. 7, 1768/68, 71.

¹⁶⁰ Tamże, 1768/113.

¹⁶¹ Tamże, 1768/113, 1.

¹⁶² Tamże, 1768/113, 2.

¹⁶³ Tamże, 1768/113, 8.

¹⁶⁴ Identyfikacja na podstawie wykazu mnichów w Kimbarówce z 1766 r., który przedstawił M. Gozdawa, *Kimbarówka*, „Kwartalnik Litewski”, 1/4, 1910, s. 29.

¹⁶⁵ *Statuta*, t. 7, 1768/113, 3.

¹⁶⁶ Tamże, 1768/113, 5.

że zyski będą przeznaczone na odbudowę klasztoru¹⁶⁷. Zatwierdziła też stopnie doktorskie dwóch zakonników, Mikołaja Sójki (*Sojuki*) i *Kiliana Kriggera*¹⁶⁸. Petycja prowincji polskiej w sprawie posiadania własnego prokuratora w Rzymie została odrzucona. Kapituła zgodziła się jedynie, aby powołali swojego przedstawiciela na własny koszt w przypadku sporu z prokuratorem generalnym¹⁶⁹. Zdecydowano, że opat Cîteaux Franciszek Trouvé wstawi się w imieniu swoim i Kapituły u kardynała Andrei Negroni, protektora Zakonu Cysterskiego w Rzymie w sprawach prowincji polskiej¹⁷⁰.

Statuty Kapituły Generalnej z 1771 r. nie zostały opublikowane, natomiast z dwóch ostatnich (1783, 1786) nie są znane decyzje dotyczące opactw polskich.

Sprawy prowincji i klasztorów śląskich (XVII–XVIII w.)

Kwestie dotyczące opactw śląskich występują w wydanych statutach Kapituły Generalnej dopiero od 1651 r., kiedy erygowano osobną prowincję opactw śląskich.

Zachowała się jednak lista spraw opactw filiacji lubiąskiej, z którymi opat krzeszowski Martin Clavei pojechał na Kapitułę w 1618 r. Opactwa śląskie chciały uwolnić się od przymusu studiów w Pradze i wizytacji wikariuszy czeskich. Pytały też o możliwość objęcia stanowiska wikariusza generalnego przez opata lubiąskiego i dyspensę od zakazu konsumpcji mięsa. Opat Cîteaux okazał ustępliwość tylko w kwestii studiów, zgadzając się na wybór innego studium niż praskie, ze względu na niższe koszty kształcenia¹⁷¹, i nominacji opata lubiąskiego Matthiasa Rudolfa z Hennersdorfu na stanowisko wikariusza opactw śląskich¹⁷².

Dopiero w 1651 r. Kapituła Generalna zgodziła się na powstanie wikariatu opactw śląskich, wcześniej od 1613 r. tworzącymi jedną

¹⁶⁷ Tamże, 1768/113, 6.

¹⁶⁸ Tamże, 1768/113, 7.

¹⁶⁹ Tamże, 1768/113, 4.

¹⁷⁰ Tamże, 1768/113, 9.

¹⁷¹ Za H. Grüger, *Heinrichau*, s. 184, 241 (AAWr., V 11, s. 53–54).

¹⁷² *Statuta*, t. 7, 1618/88.

provincję z opactwami czeskimi, morawskimi i łużyckimi¹⁷³. Odtąd coraz częściej na wokandzie w Cîteaux pojawiały się zagadnienia związane z opactwami śląskimi, które nadal jednak blisko współpracowały z innymi klasztorami w imperium habsburskim i często razem składały petycje.

Jeszcze na tej Kapitule opactwa śląskie i czeskie wspólnie prosiły o wstawiennictwo u cesarza Ferdynanda III Habsburga w sprawie obniżenia podatków¹⁷⁴. Kapituła pozwoliła również, aby zakonnicy zajmowali się parafiami należącymi do austriackich, czeskich i śląskich opactw cysterskich, pod warunkiem że będą one często wizytowane przez przełożonych klasztornych¹⁷⁵.

W tym samym roku Kapituła Generalna zgodziła się na konsumpcję mięsa w poniedziałki na prośbę opatów austriackich, czeskich i śląskich¹⁷⁶. Można się domyślać, że petycja dotyczyła także innych dni, gdyż Kapituła zastrzegła, że wciąż obowiązuje abstynencja od mięsa w środy i we wszystkie dni Adwentu¹⁷⁷.

Statuty Kapituły Generalnej z tego roku dotyczyły też organizacji szkolnictwa. Opaci ze Śląska, Austrii, Karyntii i Krainy mieli spotkać się dla uzgodnienia spraw związanych z seminarium cysterskim przy Uniwersytecie Wiedeńskim, nad którym pieczę sprawował opat z Heiligenkreuz¹⁷⁸. Tymczasem cystersi śląscy mieli się kształcić w seminarium opactw czeskich w Pradze, dopóki nie założą własnego¹⁷⁹. Opactwa śląskie, czeskie, austriackie i belgijskie zostały też w drodze wyjątku zwolnione z tworzenia wspólnych dla jednej prowincji nowicjatów¹⁸⁰.

W nawiązaniu do tej decyzji następną Kapituła Generalna, w 1672 r., wyznaczyła na nowicjat śląski – opactwo krzeszowskie, a na szkołę teologiczną dla profesów – opactwo lubiąskie¹⁸¹.

¹⁷³ Tamże, 1613/166, 1651/83.

¹⁷⁴ Tamże, 1651/58.

¹⁷⁵ BUWr., IV F 207, s. 293. Statut ten nie został opublikowany przez Caniveza. Por. H. Grüger, *Heinrichau*, s. 242.

¹⁷⁶ BUWr., IV F 207, s. 291; *Statuta*, t. 7, 1651/69.

¹⁷⁷ Taką informację zawiera pełniejsza wersja tego statutu zapisana w śląskim rękopisie BUWr., IV F 207, s. 291. Zob. H. Grüger, *Heinrichau*, s. 240.

¹⁷⁸ *Statuta*, t. 7, 1651/59.

¹⁷⁹ Tamże, 1651/86; H. Grüger, *Heinrichau*, s. 186.

¹⁸⁰ *Statuta*, t. 7, 1651/72.

¹⁸¹ Tamże, 1667/65. Por. H. Grüger, *Heinrichau*, s. 252.

Z 1672 r. pochodzi też pierwsza informacja o przedstawieniu na Kapitułę Generalnej raportu o stanie opactw śląskich¹⁸². Opat krzeszowski Bernard Rosa poinformował o upadku obyczajów mnichów lubiąskich i wielkiej niemocy opata lubiąskiego Arnolda Freibergera¹⁸³. Zaniepokojona Kapituła wyznaczyła opatów z czeskiego klasztoru Sedlec i śląskiego Kamieńca do zbadania sytuacji konwentu lubiąskiego i umowy, którą opat Freiburger zawarł z Chrystianem, protestanckim księciem legnicko-brzeskim (1670), która zapewniała księżętom wpływ na wybór opata lubiąskiego. Opatowi lubiąskiemu zagrożono nawet karą zdjęcia z urzędu, a mnichom – usunięciem z klasztoru¹⁸⁴. Kapituła zwróciła się też do opactw śląskich o pomoc finansową dla zrujnowanego opactwa jemielnickiego¹⁸⁵.

Niestety, w wydanych statutach z 1683 r. nie ma decyzji Kapituły odnośnie do opactw śląskich, chociaż przedstawiono sprawozdanie o prowincji śląskiej¹⁸⁶.

W 1686 r. cystersi śląscy nie przyjechali na Kapitułę Generalną do Cîteaux, a statuty z tego roku nie dotyczyły spraw opactw śląskich.

Z kolejnej Kapituły Generalnej, z 1699 r., pochodzą jedynie informacje dotyczące wniosków opata rudzkiego. Opat rudzki Bernard II Czernek złożył skargę na Malachiasza Boguckiego, opata jemielnickiego, dotyczącą nieuznawania *ius paternitatis*. Kapituła zleciła wikariuszowi prowincji śląskiej, Henrykowi Wiktorynowi Kahlertowi opatowi henrykowskiemu, zbadanie kwestii pochodzenia opactwa jemielnickiego¹⁸⁷. Ponadto zgodziła się na zmianę terminu odprawiania aniwersarzy za

¹⁸² Statuta, t. 7, 1672/118.

¹⁸³ Opat Arnold Freiburger już wcześniej nie wypełniał swoich obowiązków wikariusza prowincji i dlatego decyzją opata Cîteaux został zastąpiony na tym urzędzie przez Melchiora Welzela z Henrykowa w 1661 r. Zarzucano mu też między innymi zbyt bliskie związki z protestantami i zaniedbywanie udziału w liturgii. Więcej na ten temat pisze H. Grüger, *Heinrichau*, s. 187–188; tenże, *Leubus, Zisterzienserabtei* (Schlesisches Klosterbuch, 3), „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 22, 1981, s. 8. Por. A. Harc, L. Harc, E. Łuzyniecka, *Lubiąż*, w: *Monasticon*, t. 2, s. 207.

¹⁸⁴ Statuta, t. 7, 1672/118.

¹⁸⁵ Tamże, 1672/119.

¹⁸⁶ Tamże, 1683/103.

¹⁸⁷ Tamże, 1699/111. O relacjach opactw w Rudach i Jemielnicy w kwestii konfliktu wokół *ius paternitatis*, ostatnio pisał M.L. Wójcik, *Rozbrat Jemielnicy z Rudami. Ze studiów nad wzajemnymi relacjami górnośląskich cystersów*, w: *Klasztor w kościele*

duże fundatorów opactwa w Rudach¹⁸⁸. Przyzwoliła też na celebrację dwóch mszy w święto św. Barbary w opactwie rudzkim¹⁸⁹.

W statutach Kapituły Generalnej z 1738 r. zdecydowana większość postanowień w sprawach śląskich dotyczy liturgii w opactwie jemielnickim. Opat Ludwik Herde i konwent chcieli uzyskać zgodę na redukcję zobowiązań liturgicznych, zapewne z powodu trudności materialnych. Sprawą zajęli się wyznaczeni konsultanci¹⁹⁰, a po wysłuchaniu ich raportu Kapituła powierzyła rozstrzygnięcie tej kwestii wikariuszowi generalnemu prowincji. W pierwszej kolejności przyzwoliła na rezygnację z oficjum o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny i Litanii loretańskiej w soboty¹⁹¹. Zgodziła się też, aby w Jemielnicy święto św. Wojciecha, biskupa i męczennika, obchodzono w rycie męczenników¹⁹², oraz na przywrócenie oficjum o św. Wojciechu w rycie XII-lekcyjnym¹⁹³.

Opat jemielnicki Ludwik Herde zwrócił się też do Kapituły Generalnej w kwestii związków filiacyjnych opactwa w Jemielnicy, co omawiano już w Cîteaux w 1699 r. Kapituła zgodziła się wystawić akt uznający Jemielnicę za filię Jędrzejowa, a nie Rud, jednak sprawa ta miała być jeszcze dokładniej zbadana i rozstrzygnięta przez wyznaczonych w tym celu komisarzy¹⁹⁴. Na późniejszej sesji orzekła, że w sprawie *iusspaternitatis* w opactwach śląskich, nadal obowiązuje jej rozporządzenie z 14 października 1733 r., lecz jego treść nie została przytoczona¹⁹⁵.

Ponadto, wikariusz prowincji, Gerard Wiesner opat henrykowski, miał zadecydować o udziale mnichów z Zirc w elekcji opata henrykowskiego¹⁹⁶. Kapituła Generalna potwierdziła dotychczasową procedurę

średniowiecznym i nowożytnym, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa–Wrocław–Opole 2010, s. 409–427, zwł. 418–423.

¹⁸⁸ Statuta, t. 7, 1699/119.

¹⁸⁹ Tamże, 1699/172.

¹⁹⁰ Tamże, 1738/41.

¹⁹¹ Tamże, 1738/210.

¹⁹² Tamże, 1738/44.

¹⁹³ Tamże, 1738/269.

¹⁹⁴ Tamże, 1738/209; por. M. L. Wójcik, *Rozbrat Jemielnicy z Rudami*, s. 422.

¹⁹⁵ Statuta, t. 7, 1738/266.

¹⁹⁶ Tamże, 1738/268. Wikariusz zgodził się na udział przeora i przedstawiciela konwentu z Zirc w wyborach henrykowskich; por. H. Grüger, *Heinrichau*, s. 159–160.

wyboru wikariusza prowincji¹⁹⁷. Wtedy też Gabriel Peschel, sekretarz lubiąski i Baltazar *Straves* uzyskali honorowe tytuły zasłużonych (*bene meriti*)¹⁹⁸.

W 1765 r. żaden z cystersów śląskich nie przyjechał do Cîteaux, jednak na Kapitule Generalnej odczytano prośbę opata kamienieckiego Abundusa Neumanna o wsparcie finansowe. Pozostałe kwestie przedstawione w jego suplice Franciszek Trouvé opat Cîteaux zdecydował się rozważyć po zakończeniu obrad¹⁹⁹. Suplika mogła też dotyczyć obniżenia wysokości kontrybucji na rzecz prokuratora generalnego w Rzymie od opactw śląskich, gdyż Kapituła zgodziła się, aby płaciły w sumie 35, a nie 45 dukatów²⁰⁰.

Ostatnie znane decyzje Kapituły Generalnej wobec opactw śląskich pochodzą z 1768 r. Wówczas w Cîteaux bez zastrzeżeń i z aprobatą przyjęła ona raport o stanie śląskich opactw²⁰¹. Petycje cystersów śląskich dotyczyły przede wszystkim liturgii. Kapituła zaaprobowała prośbę opactwa krzeszowskiego w sprawie celebracji świąt św. Floriana²⁰² i św. Barbary²⁰³ w rycie męczenników większych. Zgodziła się też na prośbę wikariusza prowincji śląskiej, Wilhelma Steinera opata lubiąskiego, na wprowadzenie do opactw śląskich święta bł. Wincentego Kadłubka w rycie z XII lekcjami, tak jak trzy lata wcześniej zezwolono w przypadku opactw polskich, czeskich i morawskich²⁰⁴. Przyjęła też petycję opactwa rudzkiego w sprawie kultu św. Floriana – zgoda na ryt męczenników większych z oficjum²⁰⁵. Kilka postanowień Kapituły dotyczyło liturgii świąt św. Barbary i św. Floriana (oba w rycie męczenników większych) odprawianej w opactwie henrykowskim oraz

¹⁹⁷ *Statuta*, t. 7, 1738/267.

¹⁹⁸ Tamże, 1738/161.

¹⁹⁹ Tamże, 1765/51–52.

²⁰⁰ BUWr., IV F 207, s. 526, tu protokół śląskiej kapituły prowincjalnej z 1768 r., w którym jest odwołanie do decyzji Kapituły z 1765 r. w kwestii kontrybucji na rzecz prokuratora generalnego w Rzymie. W statutach wydanych przez J.-M. Caniveza nie ma jednak informacji o obniżeniu wysokości tej kontrybucji.

²⁰¹ *Statuta*, t. 7, 1768/37.

²⁰² Tamże, 1768/30.

²⁰³ Tamże, 1768/31.

²⁰⁴ Tamże, 1768/32. Por. przyp. 157.

²⁰⁵ Tamże, 1768/38.

liturgii święta św. Rocha wyznawcy w rycie XII-lekcyjnym w opactwie henrykowskim i w zakupionym przez nie węgierskim opactwie Zirc²⁰⁶.

Pomyślnie też rozstrzygnięto suplikę opactw śląskich o zmniejszenie składki na rzecz prokuratora generalnego zakonu w Rzymie²⁰⁷, do czego doszło po wspólnych pertraktacjach opatów śląskich obecnych w Cîteaux z prokuratorem generalnym²⁰⁸. Ostatecznie Kapituła przywróciła wcześniejszą, niższą wysokość składek (w sumie 25 dukatów, a nie 45 dukatów, jak postanowiono w 1738 r., czy 35 – w 1765 r.)²⁰⁹. Zatwierdziła też wszystkich opatów śląskich i opatkę Trzebnicy²¹⁰.

Ponownie też na wokandzie w Cîteaux pojawił się spór dotyczący zależności filiacyjnej (*ius paternitatis*) Jemielnicy i Rud²¹¹, którym Kapituła Generalna zajmowała się już w latach 1699 i 1738²¹². Tym razem polecono, aby każda ze stron wybrała dwóch opatów na sędziów, którzy rozstrzygną tę kwestię, a jeśli nie uda im się dojść do zgody, to mają powołać na sędziego piątego opata, aby zakończyć ten spór definitywnie. Nie wiadomo, jaki był rezultat tych konsultacji i czy sprawa ta była omawiana na późniejszych Kapitułach, nie znamy bowiem statutów dotyczących opactw śląskich z Kapituł Generalnych organizowanych w latach 1777, 1783, 1786.

Podsumowanie

W odniesieniu do opactw Rzeczypospolitej i Śląska można stwierdzić, że istnieje pewna korelacja między obecnością delegatów prowincji na Kapitułach Generalnych a jej decyzjami odnośnie do reprezentowanych przez nich opactw. Zazwyczaj informacje o poszczególnych opactwach pojawiają się w statutach Kapituły wtedy, gdy jest potwierdzona obecność przedstawicieli prowincji polskiej lub śląskiej (tab. 1–4).

²⁰⁶ Tamże, 1768/66.

²⁰⁷ W tej kwestii cystersi śląscy zwracali się do Kapituły Generalnej już w 1765 r. Por. przyp. 201.

²⁰⁸ *Statuta*, t. 7, 1768/33.

²⁰⁹ Tamże, 1768/46.

²¹⁰ Tamże, 1768/86.

²¹¹ Tamże, 1768/91.

²¹² Tamże, 1699/111, 1738/209.

Dopiero od 1672 r. w aktach Kapituły Generalnej znajdziemy wiadomości o szczegółowych raportach dotyczących spraw opactw Rzeczypospolitej i śląskich z lat: 1672 (Rzeczpospolita i Śląsk), 1683 (Śląsk), 1699 (Rzeczpospolita), 1738 (Rzeczpospolita), 1768 (Rzeczpospolita), kiedy obie prowincje miały swoich przedstawicieli w Cîteaux (tab. 4).

Tematyka statutów Kapituły Generalnej wobec cystersów z Rzeczypospolitej i Śląska jest bardzo różnorodna. Wynika zarówno z interesów prowincji, partykularnych opactw czy poszczególnych osób, jak i determinacji jej członków w sprawach jedności obyczajów, dyscypliny, walki z komendą oraz obrony niezależności opactw cysterskich od czynników świeckich.

Charakterystycznym problemem pojawiającym się niemal na każdej Kapitułe Generalnej, na której omawiano sprawy opactw polskich, była komenda. Przynajmniej część cystersów polskich była świadoma jej zgubnych skutków. Wskazują na to chociażby postanowienia kapituły prowincjalnej z 1670 r. w Poznaniu, kiedy zdecydowano o karaniu klasztorów, gdzie opata wybrano bez wiedzy wikariusza generalnego prowincji²¹³. Kapituła Generalna wielokrotnie demonstrowała zdecydowany brak aprobaty wobec komendy. Jej stanowisko przejawiało się w statutach ogólnozakonnych²¹⁴, jak i tych kierowanych bezpośrednio do opactw w prowincji polskiej (w latach 1613, 1623, 1672, 1683, 1699, 1738). Kapituła Generalna w obronie praw i przywilejów cysterskich interweniowała zarówno u Stolicy Apostolskiej, jak i u polskich królów. Wydaje się, że jej postawa wobec komendy w Rzeczypospolitej wynikała nie tylko z zainteresowania samych cystersów polskich, ale też z troski o niezależność i zachowanie ich zwyczajów. W innych państwach (Francja, państwa włoskie) komenda była bardziej powszechna i zakorzeniona, a zatem trudniejsza do zmiany²¹⁵.

²¹³ J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Opaci i przeorzy*, s. 130.

²¹⁴ G. Müller, *Studien über das Generalkapitel, XLVI: Die Lage den Kommendataräbten gegenüber*, CC, 19, 1907, s. 141–148.

²¹⁵ Wśród wspólnot cysterskich komenda miała największy zasięg we Włoszech. W 1561 r., jak wynika z wizytacji Mikołaja Boucherata I, wszystkie trzydzieści pięć opactw cysterskich w Królestwie Neapolu i Sycylii oddano pod komendę. Dla porównania, we Francji sto dziewięćdziesiąt cztery opactwa na dwieście dwadzieścia dziewięć istniejących znalazło się pod komendą, a w Królestwie Neapolu i Sycylii wszystkie; zob. L.J. Lekai, *The Cistercians. Ideals and Reality*, Kent 1977, s. 101–106.

Ścisły związek z funkcjonowaniem komendy w opactwach polskich mają statuty Kapituły Generalnej dotyczące transakcji majątkowych i finansowych, w tym odpowiedzi na petycje o zgodę Kapituły na przyjęcie darowizn czy podziału dóbr klasztornych na opackie i konwentualne. Zwraca uwagę, że zgłaszano się do Kapituły nawet w sprawach tak partykularnych, jak sprzedaż drewna z klasztornych lasów. W statutach przejawia się też troska Kapituły o kondycję materialną opactw, stan zabudowań, a zwłaszcza środków na utrzymanie konwentów.

Władza sądownicza Kapituły Generalnej przejawiała się przede wszystkim w zlecaniu specjalnych wizytacji, upominaniu i wymierzaniu kar w przypadku naruszenia zwyczajów, a także w rozpatrywaniu apelacji. O jej autorytecie, a jednocześnie o możliwości podejmowania decyzji zmieniających radykalnie sytuację, świadczy reakcja na odwołanie mnichów z Olizarowego Stawu, nieakceptujących inkorporacji ich klasztoru do opactwa w Wistyczach, choć taki stan rzeczy uzyskał nawet aprobatę papieża. Kapituła występowała też jako arbiter, orzekając w kwestiach spornych (na przykład relacji filialnych).

Stosunkowo liczne statuty dotyczące rekrutacji formacji nowicjuszy, szkolnictwa zakonnego oraz dyscypliny świadczą, że Kapituła Generalnej zależało na jak najlepszej kondycji moralnej i teologicznej profesów. Jednak w kwestiach organizacyjnych była skłonna do ustępstw – na przykład brak wspólnego nowicjatu dla opactw w Rzeczpospolitej.

Wielokrotnie cystersi z Rzeczpospolitej i Śląska zwracali się do Kapituły Generalnej w kwestiach liturgicznych. Ich petycje dotyczyły nowych świąt lub zmiany rytu świąt istniejących, udziału we mszy i sakramentach, odprawiania aniwersarzy czy redukcji obciążeń liturgicznych, ale także starań o beatyfikację i kult opata Adama Trebnica i biskupa Wincentego Kadłubka.

Dużo miejsca w ustawach Kapituły Generalnej zajmuje polityka personalna, zatwierdzanie wikariuszy generalnych prowincji, wyznaczanie wizytatorów, zatwierdzanie stopni doktorskich, przyznawanie tytułów honorowych, a nawet godności klasztornych.

Podsumowując, należy stwierdzić, że jeszcze w XVII i XVIII w. cysterska Kapituła Generalna próbuje egzekwować swoje uprawnienia jako władzy zwierzchniej zakonu oraz pomagać w trudnych sytuacjach przez interwencje w Stolicy Apostolskiej czy u władców lub przez zmniejszanie zobowiązań zakonnych, na przykład finansowych. Petycje

i apelacje cystersów z Rzeczypospolitej i Śląska świadczą natomiast o zaufaniu i nadziejach związanych ze skutecznością działań Kapituły Generalnej, które nie zawsze jednak były spełniane. Niewątpliwie przedstawione tu kwestie zasługują na wnikliwsze badania w oparciu o szerszy materiał źródłowy.